Жорж Сіменон

СПРАВА СЕН-Ф'ЯКРІВ

Переклад А. Кисіль

Розділ 1

КОСООКА ДІВЧИНА

Почулося несміливе шкрябання в двері, потім щось із легким стуком поставили на підлогу й чийсь голос стиха промовив:

— Вже пів на шосту! Щойно перший раз дзвонили до меси...

Мегре невдоволено прогнав сон і підвівся на ліктях, здивовано поглядаючи на слухове віконце, прорізане в даху:

— Пан піде до причастя? — знову запитав голос.

Комісар Мегре спустив босі ноги на холодну як крига підлогу й підійшов до дверей, що зачинялися з допомогою шворки, намотаної на два гвіздки. За дверима затупотіли кроки, наче хтось тікав. Вийшовши у коридор, він ледве встиг помітити, як майнула жіноча постать у кофті й білій спідниці.

Тоді він узяв дзбан гарячої води, принесений Марі Татен, причинив двері й пошукав очима уламок дзеркала, перед яким можна було б поголитися.

Свічці лишилося кілька хвилин життя. За віконцем була ще непроглядна ніч, пронизливо холодна, як завжди на початку зими. На

вітах тополь, що оточували головний майдан села, трималося ще кілька жовтих листочків.

Мегре міг випростатися на весь зріст лише в центрі мансарди, бо заважав двосхилий дах. Він тремтів від холоду. Цілу ніч протяг дув йому в потилицю, і вона зовсім затерпла.

Проте саме цей нестерпний холод викликав у нього невиразні думки, спогади про щось дуже знайоме, але, як йому здавалося, давно вже забуте.

Перший дзвін до меси… Дзвін над сонним селом… В дитинстві Мегре ніколи не вставав так рано… Він чекав другого дзвону, що лунав за чверть до шостої, — адже тоді йому не треба було голитися… Та хіба різниця тільки в тому, що тоді йому не треба було голитися?

Йому не приносили гарячої води… Бувало навіть, що вода в дзбані бралася скалками льоду… Та незабаром він уже стукотів каблуками по замерзлій дорозі.

А зараз, одягаючись, він чув, як Марі Татен сновигає по корчмі, грюкає решіткою в печі, брязкає посудом, меле каву.

Він надів піджак, потім пальто. Перш ніж вийти з кімнати, поклав у гаманець два папірці, сколоті канцелярською скріпкою. Перший із них був службовий бланк муніципальної поліції в Мулені з таким текстом: "Надсилається паризькій кримінальній поліції для належного використання".

Другий був квадратний клапоть паперу з наліпленими на ньому газетними літерами: "Повідомляємо вас, що в церкві села Сен-Ф'якр під час першої меси в день поминання станеться злочин".

Цей папірець не один день мандрував на набережній Орфевр з одного кабінету до іншого, аж поки Мегре випадково побачив його і здивувався:

— Сен-Ф'якр, біля Матіньйона?

— Цілком можливо, адже нам передали його через Мулен.

І Мегре поклав папірець у кишеню. Сен-Ф'якр! Матіньйон і Мулен! Так добре знайомі йому місця.

Він народився в Сен-Ф'якрі, де його батько тридцять років служив управителем замка. Востаннє він їздив туди на батьків похорон; старого поховали на невеличкому цвинтарі.

"Станеться злочин... під час першої меси..."

Мегре приїхав напередодні. Зупинився в єдиній тутешній корчмі, у Марі Татен.

Вона його не впізнала, але він упізнав її по очах. Косоока дівчина — колись усі називали її косоокою! Змалку вона була непоказна, а коли виросла — лишилася старою дівою. Стала ще худіша, ще косоокіша і з ранку до вечора поралася як не в їдальні, то на кухні або на подвір'ї, де годувала кролів та курей.

Комісар пішов униз. Там і досі світили гасом. Сніданок уже чекав його. Великі скибки чорного хліба, кава з цикорієм, гаряче молоко.

— Даремно ви не підете до причастя. Сьогодні ж такий день! До того ж ви однаково встали рано, щоб піти до першої меси... О боже! Уже вдарив другий дзвін!..

Той дзвін звучав якось непевно. З дороги чути було кроки людей, що поспішали до церкви… Марі Татен побігла на кухню, щоб одягнути чорну сукню, нитяні рукавички, маленький капелюшок, якому заважав шиньйон.

— Я пішла, а ви собі їжте… Може, зачините двері на замок?..

— Ні, я вже теж іду!…..

Їй було ніяково йти вулицею, поруч із мужчиною. Та ще й із мужчиною з Парижа! Вона дріботіла у вранішньому холоді, маленька, згорблена. Вітер крутив по землі опале листя. Його сухий шерхіт свідчив про те, що вночі підморозило.

До ледь освітлених дверей церкви пливли й інші тіні. Дзвони не вгавали. Де-не-де у вікнах низеньких будиночків блимали вогники: то люди похапцем одягалися до першої меси.

Мегре знову переживав давно забуте: холод, поколювання в очах, задеревілі пальці, присмак кави на язику. А потім, при вході до церкви, знайомий подмух тепла, м'яке світло, запах воску й ладану…

— Вибачте… Тут моє постійне місце… — сказала Марі Татен.

І Мегре впізнав чорне крісло з поруччям, обтягненим червоним оксамитом, де сиділа колись стара Татен, мати косоокої Марі.

Мотузка, за яку щойно смикав дзвонар, іще гойдалася в глибині церкви. Паламар запалював останні свічки.

Скільки ж було їх тут, невиспаних людей, на цьому примарному зборищі? Півтора десятка, не більше. Чоловіків було лише троє: паламар, дзвонар і Мегре.

"… Станеться, злочин…"

Поліція в Мулені вирішила, що це недотепний жарт, і не звернула на нього уваги. У Парижі здивувалися, що комісар поїхав сюди.

Трохи згодом за дверима праворуч од вівтаря Мегре почув якісь звуки і з хронометричною точністю здогадався, що там відбувається. Там була ризниця; служка, як завжди, спізнився, кюре мовчки надягає ризу, складає молитовно руки, йде до вівтаря, а слідом за ним у довгополій одежині плутається хлопчисько…

З'явився рудий служка. Задзеленчав дзвіночком, і віруючі забубоніли перші молитви.

"… Під час першої меси…"

Мегре переводив очі з однієї постаті на іншу. П'ятеро старенських жінок, із них троє сидять на своїх постійних місцях. Огрядна фермерша. Кілька молодих селянок і, нарешті, дитина…

Знадвору долинув шум мотора. Грюкнули дверцята авто. Зацокотіли дрібні, легкі кроки, з'явилася дама в жалобі й пройшла через усю церкву.

На хорах був ряд крісел, відведених для мешканців замка, — старих, відполірованих часом твердих крісел. Саме там сіла дама — нечутно, під поглядами селянок.

— Requiem aeternam dona eis, domine…[1]

Мегре, мабуть, міг би й тепер підтягнути священикові. Він усміхнувся на думку, що колись віддавав перевагу поминальним відправам, бо молитви тут були коротші. Він пригадував, що деякі меси відслужували за шістнадцять хвилин!

Мегре відвів очі від дами в ґотичному кріслі. Він ледве розрізнював її профіль і боявся впізнати у ній графиню де Сен-Ф'якр.

— Dies irae, dies illa…[2]

А втім, це була пані де Сен-Ф'якр! Востаннє він бачив графиню, коли вона мала років двадцять п ять — двадцять шість. Висока, стрункa, замріяна; її можна було впізнати здалеку, коли вона гуляла в парку.

І ось їй уже добрих шістдесят… Вона палко молиться… Худе, змарніле обличчя, руки — надміру довгі, тонкі — стискають молитовник…

Мегре сидів у останньому ряді солом'яних стільців, на одному з тих місць, за які під час великої меси треба платити п'ять сантимів, а на звичайних відправах вони безкоштовні.

"… Станеться злочин…"

Він підвівся разом з усіма віруючими, коли почали читати перше євангеліє. Звідусіль на нього напливали знайомі деталі, зринали спогади. Наприклад, несподівано згадалося, що в день поминання одному кюре довелося відслужити аж три меси…

В ті давноминулі часи він снідав у кюре між другою і третьою годинами. Рідке яйце й козячий сир!

Так, поліція з Мулена мала рацію. Тут не міг би статись якийсь злочин! Паламар садів у кінці ряду ґотичних крісел, за чотири крісла від графині. Дзвонар вийшов, голосно човгаючи ногами, немов директор театру, що не бажає сидіти на власній виставі.

Чоловіків лишилося двоє — Мегре та священик з пристрасними очима містика. На відміну від старого кюре, що його пам'ятав комісар, він не квапився кінчати відправу, не ковтав слів.

Вітражі поступово яснішали. Надворі розвиднялося. Десь на фермі мукала корова.

Нарешті всі схилялися в поклоні на молитву вшестя. Ледь чутно задзеленчав дзвіночок служки.

Лише Мегре не причащався. Всі жінки підвелися й попрямували до причастя, молитовно склавши долоні, з зосередженим виразом обличчя. Бліді, наче нематеріальні, облатки на мить з'являлися в руках кюре.

Відправа тривала. Графиня затулила обличчя долонями.

— Pater noster…[3]

— Et no nos indacas in tentationem…[4]

Пальці літньої дами розтулилися, відкривши змучене лице, і вона розгорнула молитовник.

Ще чотири хвилини! Остання молитва! А тоді — кінець! І не буде ніякісінького злочину!

Адже в попередженні сказано цілком ясно: перша меса…

А що зараз відправа скінчиться, свідчило те, що паламар підвівся і пішов у різницю…

Обличчя графині Сен-Ф'якр знову було затулено долонями. Вона сиділа непорушно. Більшість старих жінок теж були непорушні.

— Ite…

Месу закінчено…

Лише тепер Мегре відчув, як він підсвідомо тривожився, і мимоволі з полегкістю зітхнув. Нетерпляче очікував, коли дочитають останню молитву, думаючи, що ще мить — і він вийде надвір, вдихне свіжого повітря, побачить людей, які щось роблять, про щось гомонять…

Старі жінки підвелися всі разом. Зашурхотіли кроки по холодних церковних плитах. До виходу рушила одна селянка, потім друга. Паламар повернувся з гасилом, і замість язичків полум'я над свічками засиніли тонесенькі пасма диму.

Народився день. Сіре світло сочилося до храму разом з холодним протягом.

В церкві лишилося тільки троє віруючих… Двоє… Грюкнув стілець… Вже не було нікого, крім графині, і нерви Мегре напружилися до краю…

Погасивши всі свічки, паламар глянув на графиню де Сен-Ф'якр. По обличчю йому промайнула тінь вагання. Комісар ступнув уперед.

Обидва підійшли до графині, здивовані її непорушністю, і спробували зазирнути в обличчя, затулене долонями.

Вражений Мегре торкнувся плеча графині. Вона хитнулася, наче рівновага її тіла підтримувалася не надто надійною опорою, і впала на підлогу.

Графиня де Сен-Ф'якр була нежива.

* * *

Тіло перенесли до ризниці й поклали на трьох стільцях. Паламар побіг по лікаря.

Мегре уже не думав про незвичність становища, в якому опинився. Минуло доволі часу, поки він зрозумів підозріливе запитання, що його прочитав у пристрасному погляді священика.

— Хто ви такий? — нарешті спитав той. — Як це сталося, що…

— Я комісар Мегре з кримінальної поліції.

Він глянув священикові просто в вічі. Це був чоловік років тридцяти п'яти, з правильними, але такими суворими рисами обличчя, що мимоволі спадала на думку фанатична віра давніх ченців.

Він був украй збентежений та схвильований і вже не так упевнено пробелькотів:

— Ви ж не скажете, що це…

Ніхто не наважувався роздягнути графиню. Марно прикладали люстерко їй до уст. Послухали серце, але воно вже не билося.

— Я не бачу рани… — промовив Мегре і почав роздивлятися довкола. Хоч відтоді, як він був тут востаннє, минуло тридцять років, проте ніщо не змінилося. Чаші для причастя стояли на своїх місцях, риза, наготовлена до наступної меси, сутанка й мережана накидка церковного служки лежали де й колись

Сіре світло просочувалося крізь подвійне стрілчасте вікно, розріджуючи й без того слабке сяйво лампади.

Було душно й холодно водночас. Священика помітно гнітили якісь жахливі думки.

Драматична ситуація! Мегре спочатку цього не збагнув. Але спогади дитинства раз у раз спливали на поверхню пам'яті, як бульбашки.

"… Церкву, де вчинено злочин, освятити знову може лише єпископ…"

Але який же то злочин? Ніхто не почув навіть пострілу! Ніхто не підходив до графині! Впродовж усієї меси Мегре, правду сказати, не зводив з неї очей!

До того ж не пролилось ані краплини крові, не видно було жодної подряпинки!

— Друга меса о сьомій, здається, так?

Він з полегшенням зітхнув, почувши важкі кроки лікаря, кругловидого добродія, що був явно вражений побаченим і переводив очі з комісара на кюре, з кюре на комісара.

— Вона мертва? — запитав і, не вагаючись, розстебнув корсаж.

Священик відвернувся. Пролунали важкі кроки, і зразу ж ударив дзвін — дзвонар заходився смикати за мотузку. То був перший дзвін до другої меси.

— Я бачу лише спазм судин… від… Я не був домашнім лікарем графині, яка вважала за краще лікуватися в мого колеги з Мулена. Але двічі або тричі мене викликали до замка… Вона мала дуже хворе серце…

Ризниця була вузька, і там було тісно для трьох чоловіків і небіжчиці. Прийшло двоє хлопчиків-служок, бо меса о сьомій мала бути урочистіша.

— Її машина, певно, тут десь, під церквою, — промовив Мегре. — Треба сказати, щоб тіло відвезли додому…

Він весь час відчував на собі тягар засмученого погляду священика. А може, той про щось здогадується? Так воно чи ні, але, поки паламар і шофер переносили тіло до машини, кюре наблизився до комісара.

— Ви певні, що… Мені ще треба відправити дві меси… Адже сьогодні день поминання… Мої парафіяни дуже…

Оскільки графиня вмерла від спазму судин, хіба Мегре не має права підбадьорити його?

— Ви ж чули, що сказав лікар…

— Але ж ви приїхали сюди, і саме сьогодні, якраз перед цією месою…

Мегре довелося докласти чимало зусиль, щоб здатися спокійним.

— Зовсім випадково, панотче… Мого батька поховано на вашому цвинтарі…

І він квапливо рушив до машини — лімузина старої моделі. Шофер саме заводив ручкою мотор. Лікар не знав, що йому робити. На майдані було кілька чоловік; вони не розуміли, що сталося.

— Їдьмо разом…

Тіло небіжчиці займало багато місця. Мегре й лікар примостилися на краєчку сидіння.

— Мені здалося, що ви здивувалися, коли я це сказав… — стиха промовив лікар, який ще не встиг повернути собі самовпевненість. — Якби ви були в курсі справ, ви, мабуть, могли б зрозуміти… Адже графиня…

Він замовк, глянувши на шофера в чорній лівреї, який з байдужим виглядом правив машиною. Вони саме перетинали центральний майдан, по один бік якого, на пагорбі, височіла церква, а по другий, куди похило спускався майдан, розкинувся ставок Нотр-Дам, що цього ранку був отруйно-сірого кольору.

З правого боку промайнула корчма Марі Татен — перший дім селища. Навпроти тяглась дубова алея, і вдалині вже вимальовувалося похмуре громаддя замка.

А небо було однотонно сіре, холодне, мов крига.

— Знаєте, це наробить галасу… Тому наш кюре такий заклопотаний.

Доктор Бушардон, селянський син, лишився селянином. Він був у коричневому мисливському костюмі, високих гумових чоботях.

— Оце зібрався на ставок пополювати на качок…

— Ви не ходите до меси?

Лікар підморгнув Мегре:

— Це анітрохи не заважало мені приятелювати із старим кюре… Але цей…

Машина в'їхала до парку. Тепер можна було вже розрізнити окремі деталі замка, зачинені віконниці першого поверху, дві наріжні башти — єдине, що залишилося від старої будівлі.

Коли машина зупинилася біля під'їзду, Мегре в думці зазирнув крізь заґратовані вікна півпідвалу й наче знову побачив знайому кухню в клубах пари й огрядну жінку, яка скубе куріпок.

Шофер не знав, що далі робити, й не наважувався відчиняти дверці лімузина.

— Здається, пан Жан іще не встав…

— Покличте кого завгодно… Адже є якісь слуги в домі?..

Мегре витяг з кишені носову хусточку. Ранок був таки холодний. Лікар, що стояв поруч, заходився набивати люльку.

— Хто цей пан Жан?

Бушардон знизав плечима, ледь помітно і якось дивно посміхаючись.

— Самі зараз побачите.

— Що він за один, кінець кінцем?

— Молодик… Чарівний молодик…

— Родич?

— Як вам буде завгодно!.. Деякою мірою!.. Ні, годі! Краще сказати все одразу! Це коханець графині… Про людське око він її секретар…

Мегре подивився лікареві просто в вічі, раптом пригадавши, що вчився з ним у школі! Тільки ніхто б його не впізнав. Адже йому вже сорок два! Тепер він став такий огрядний.

А замок Мегре знає краще, ніж будь-хто. Особливо надвірні будівлі. Досить зробити кілька кроків, щоб побачити будинок управителя, де Мегре народився.

Отже, напевно, саме ці спогади так схвилювали його. Особливо спогад про графиню де Сен-Ф'якр, якою він знав її в ті далекі часи. В пам'яті спливла молода жінка, що втілювала для нього, звичайнісінького тоді "хлопчиська з низів", усю жіночність, грацію, усю шляхетність.

І ось вона мертва! Її, немов якусь громіздку річ, упхали до машини, перед тим зігнувши ноги. На ній навіть не застебнули корсаж, і поміж складок чорної сукні видно було білу сорочку.

"... Станеться злочин..."

Проте лікар стверджував, що вона вмерла від спазму судин! Який ясновидець міг таке передбачити? І чому він повідомив поліцію?

В замку зчинилась метушня. Грюкали двері. Дворецький, накинувши на плечі ліврею, прочинив двері головного під'їзду, але не наважувався вийти на сходи. З-за його плечей виринув якийсь чоловік у піжамі, зі скуйовдженим волоссям, заспаний.

— Що там таке? — крикнув він.

— Альфонс! — цинічно буркнув лікар на вухо Мегре.

Стривожена метушнею куховарка мовчки визирала з вікна півпідвалу. Порозчинялися й слухові віконця під дахом, у кімнатах прислуги.

— Чого ви чекаєте? Несіть мерщій графиню до ліжка! — обурено гримнув Мегре.

Усе це здавалося йому блюзнірством й аж ніяк не в'язалось із спогадами дитинства. Від усього цього він відчував не лише духовну, а й фізичну виснагу.

"… Станеться злочин…"

Вдарив другий дзвін. Люди, мабуть, уже поспішали до меси. Серед них, певно, були фермери, що приїхали здалеку возами. І вони, звичайно, привезли квіти, щоб покласти їх на могили…

Жан не наважувався наблизитись до комісара. Дворецький так і застиг на порозі, не знаючи, що робити далі.

— Пані графиня… Пані… — бурмотів він.

— Отже, ви хочете залишити її тут, так?..

Чорт забирай, чому лікар так іронічно посміхається? Мегре вирішив удатися до примусу.

— Ви, — він показав на шофера, — і ви! — показав на слугу, — Віднесіть її до спальні…

Коли слуга й шофер почали виносити небіжчицю з машини, в холі пролунав дзвоник.

— Телефон… Дивно, саме зараз… — буркнув Бушардон.

Жан не наважувався підходити до апарата. Здавалося, він зовсім розгубився. Тоді Мегре квапливо ввійшов до холу і зняв трубку.

— Алло! Так, замок...

У трубці озвався голос, наче десь зовсім поруч:

— Покличте, будь ласка, мою матір. Вона вже, певно, повернулася з меси...

— Хто це говорить?

— Граф де Сен-Ф'якр. Зрештою, це вас не обходить... Покличте мою матір...

— Стривайте... Спершу скажіть, звідки ви дзвоните?..

— З Мулена! Але, хай йому грець, я ж вам кажу, що...

— Приїздіть сюди! Так буде краще! — сказав Мегре і, повісивши трубку, притиснувся до стіни, щоб пропустити слуг, які несли небіжчицю.

Розділ II

МОЛИТОВНИК

— Чи є тут хто? — спитав лікар, коли небіжчиця вже лежала на ліжку. — Треба, щоб хто-небудь допоміг мені її роздягти.

— Зараз покличуть покоївку, — озвався Мегре.

І справді, Жан піднявся поверхом вище й незабаром повернувся в супроводі жінки років тридцяти, яка злякано озиралась на всі боки.

— Геть! — гукнув комісар слугам, які тільки цього й чекали.

Він узяв Жана за рукав, окинув його очима з ніг до голови й відвів до амбразури вікна.

— У яких стосунках були ви з сином графині?

Молодик був худий, і смугаста піжама сумнівної чистоти аж ніяк не додавала йому солідності. Він уникав зустрічатися поглядом з Мегре. У нього була погана звичка смикати себе за пальці, ніби вони могли стати від цього довшими.

— Стривайте, — перебив його комісар. — Будьмо одверті, щоб не гаяти часу.

За масивними дубовими дверима спальні хтось ходив з кутка в куток, рипіли пружини ліжка, чути було тихий голос доктора Бушардона, який, очевидно, давав покоївці розпорядження. Можна було здогадатися, що там роздягають небіжчицю.

— Яке, власне, становище посідаєте ви в замку? Від коли ви тут мешкаєте?

— Уже чотири роки.

— А до того часу ви знали графиню де Сен-Ф'якр?

— Я… Тобто я хочу сказати, що мене рекомендували графині наші спільні друзі… Мої батьки збідніли через банкрутство одного маленького ліонського банку. Я оселився тут як довірена особа, щоб вести особисті справи мадам…

— Пробачте! А чим ви займалися раніше?

— Я подорожував… Писав критичні статті з мистецтва…

Мегре навіть не посміхнувся. Зрештою, зараз йому було не до іронії.

Замок був великий. На перший погляд імпозантний, усередині він мав такий самий вигляд, як і піжама молодика. Скрізь порох, старі, досить незграбні речі, різний мотлох. Шпалери давно вже час було змінити.

Світлі прямокутники на стінах свідчили про те, що звідси забрано меблі. Найкращі, звичайно! Ті, що становили ще якусь цінність!

— Ви були коханцем графині…

— Кожен має право кохати, кого…

— Дурень! — кинув Мегре і повернувся спиною до свого співрозмовника.

Ніби й так уся справа не була як на долоні! Досить тільки глянути, на цього типа! Досить удихнути повітря замка й перехопити кілька поглядів декого з прислуги!

— Ви знали, що мав приїхати її син?

— Ні… Але яке це мало б для мене значення?

Очі він весь час відводив убік, а правою рукою смикав пальці лівої.

— Я хотів би вдягнутись… Тут холодно… І чому поліція займається цією справою?..

— Ідіть одягніться!

Мегре штовхнув двері спальні, намагаючись не дивитися в бік ліжка, де небіжчиця лежала зовсім гола.

Спальня була схожа на інші покої в цьому будинку — занадто простора, занадто холодна, захаращена старими речами. Мегре спробував обіпертися на мармурову дошку каміна й побачив, що вона розколота.

— Ви що-небудь встановили? — запитав він Бушардона. — Одну хвилину… Може, ви залишите нас самих, мадемуазель?

Він зачинив двері за покоївкою, притулив чоло до вікна і з відсутнім виглядом задивився на парк, укритий товстим шаром опалого листя.

— Я можу лише підтвердити те, що сказав раніше. Смерть настала від раптової зупинки серця…

— Викликаної…

Лікар зробив невиразний жест і, накинувши на мертву ковдру, підійшов до Мегре та закурив люльку.

— Можливо, якимсь наглим почуттям, хвилюванням… А може, холодом… У церкві часом не було холодно?

— Навпаки! Ви, звичайно, не знайшли жодного сліду поранення?

— Жодного.

— Навіть ледь помітного сліду уколу?

— Я подумав і про це… Анічогісінько! Графиня також не прийняла й отрути… Отже, як бачите, не так легко припускати…

Метре насуплено втупився ліворуч, туди, де серед дерев виднівся червоний дах будинку управителя. Там він народився...

— Скажіть у кількох словах: яке життя ведуть тут, у замку?.. — тихо запитав він.

— Ви знаєте про це стільки ж, як і я... Покійна була з тих жінок, що являють собою взірець бездоганної поведінки аж до сорока — сорока п'яти років... Проте, коли граф помер, коли син подався до Парижа продовжувати навчання...

— Отже, тоді?..

— В замку почали з'являтися якісь секретарі, що трималися більш-менш довго... Ви щойно бачили останнього...

— А з грошима як?

— Замок закладено... Три ферми з чотирьох продано... Час від часу приїздить антиквар по речі, що ще чогось варті...

— А син?

— Я дуже мало знаю його. Кажуть, це такий тип...

— Дякую!

Мегре рушив до дверей. Та Бушардон пішов слідом за ним.

— Між нами, я дуже хотів би знати, як ви опинилися в церкві саме сьогодні вранці...

— Так, це справді трохи дивно...

— Мені здається, що я вже десь вас бачив...

— Можливо...

І Мегре, наддавши ходи, попрямував коридором. У голові йому було якось порожньо, бо він не виспався минулої ночі. А може, й застудився в корчмі Марі Татен. Він побачив Жана, що йшов униз, в костюмі, але на ногах іще мав пантофлі. Саме в цю хвилину якась машина з гуркотом, що свідчив про відсутність глушителя, в'їхала у двір замка.

Це було маленьке спортивне авто жовтогарячого кольору, довге, вузьке, незручне для пасажирів. З нього вийшов чоловік у шкіряному пальті, зупинився в холі і, знімаючи шолом, гукнув:

— Хелло! Є тут хто-небудь? Чи усі ще сплять?..

Він раптом помітив Мегре й окинув його цікавим поглядом.

— Ну то що?

— Тихше!.. Мені треба з вами поговорити...

Поруч із комісаром стояв Жан, блідий, схвильований. Проходячи повз нього, граф де Сен-Ф'якр плеснув його по плечу й жартівливо сказав:

— Ти ще й досі тут, негіднику?

Здавалося, що він, однак, не має нічого проти Жанової присутності — лише глибоко зневажає його.

— Сподіваюсь, не сталося нічого страшного?

— Сьогодні вранці у церкві померла ваша мати.

* * *

Морісу де Сен-Ф'якру було тридцять років, так само як і Жанові. Вони були однакові на зріст, але граф був кремезніший, трохи огрядніший, особливо в своїй шкіряній автомобільній куртці. Від усього його єства аж пашіло життям, й видно було, що воно в нього безтурботне. Світлі очі були веселі, насмішкуваті.

Почувши, що сказав Мегре, він спохмурнів і збентежився.

— Не може бути!

— Ходімо зі мною.

— Ще чого!.. Я тут...

— Що?..

— Нічого! Де вона?

Граф сторопіло зайшов до спальні, підняв ковдру рівно настільки, щоб побачити обличчя небіжчиці. Жодного вияву горя. Жодної сльози. Жодного драматичного жесту.

— Бідолашна стара!.. — стиха вимовив він.

Жан вважав своїм обов'язком супроводити їх до дверей, але граф, побачивши його, гримнув:

— Ану, забирайся звідси!

Він починав нервувати. Ходив сюди й туди по спальні, аж поки не наштовхнувся на лікаря.

— Чому вона вмерла, Бушардоне?

— Розрив серця, пане Моріс… Можливо, комісар знає більше, ніж я…

Граф швидко обернувся до Мегре.

— Ви з поліції?.. Що ж сталося?..

— Може, ви приділите мені кілька хвилин?.. Нам краще провітритися, пройтися селом… Ви залишаєтесь тут, докторе?..

— Я хотів піти на полювання і…

— Нічого! Підете іншим разом!

Моріс де Сен-Ф'якр пішов слідом за Мегре, замислено втупивши очі в землю. Коли вони вийшли на головну алею парку, меса, що почалась о сьомій, уже закінчилася й парафіяни, численніші, ніж після вранішньої відправи, виходили з церкви, збираючись групами на паперті. Один за одним люди потягнулися на цвинтар, і за його. Муром уже виднілися голови перших відвідувачів.

Холод ставав щодалі пронизливіший, певно, через вітер, що ганяв майданом опале листя, підіймав і крутив його, мов птахів, понад ставом Нотр-Дам.

Мегре почав натоптувати люльку. Чи не заради неї він витяг надвір свого співрозмовника? А втім, доктор курив навіть у спальні померлої, та й сам Мегре мав звичку палити будь-де.

Тільки не в замку! Це особливе місце, яке в роки юності було для нього втіленням усього недоступного!

— Сьогодні граф закликав мене до бібліотеки, щоб трохи попрацювати разом! — казав його батько з нотками гордості в голосі.

А хлопчисько, що ним тоді був Мегре, з повагою поглядав здалеку на дитячого візка, якого котила нянька в глибині парку. Немовлям, що лежало у візку, був Моріс де Сен-Ф'якр!

— Чи скористає хто-небудь із смерті вашої матері?

— Не розумію... Адже доктор щойно сказав...

Граф був дуже стривожений. Він квапливо схопив папірець із попередженням про злочин, що йому простяг Мегре.

— Що це означає?.. Бушардон сказав про розрив серця...

— Про розрив серця, що його хтось передбачив ще два тижні тому!

Вони поволі, крокуючи в ритм своїм роздумам, наближалися до церкви, а селяни проводжали їх цікавими поглядами.

Що ви збиралися робити тут сьогодні вранці?

— Це запитання я ставлю зараз сам собі, — промовив граф. — Щойно ви запитали мене, чи хто-небудь... Так... Є така людина, якій вигідна смерть моєї матері. Це я сам!

Граф не жартував. Чоло його було нахмурене. Повз них на велосипеді проїхав якийсь чоловік; граф привітався, назвавши його на ім'я.

— Оскільки ви з поліції, то вже зорієнтувалися в ситуації... До того ж ця свиня Бушардон, звичайно, розпатякував... Моя мати була бідолашна

жінка… Батько помер… Я поїхав звідси… Лишившись на самоті, вона, я гадаю, трохи теє… Спочатку вона днювала й ночувала в церкві, а потім…

— Молоді секретарі!

— Гадаю, це зовсім не те, що ви думаєте і про що патякає Бушардон… То не розпуста! Просто потреба ніжності… Потреба піклуватися про когось… І хоч оті молодики скористалися з цього, щоб піти далі… Це не заважало їй лишатися віруючою… Мабуть, її мучили жорстокі докори сумління, душа розривалася між вірою в бога й цим… цією…

— Ви сказали, що мали б певну вигоду від її смерті…

— Мушу сказати, що від нашого багатства мало що лишилося… До того ж у таких типів, як отой панок, що ви його бачили, очі завидющі, а руки загребущі… За три-чотири роки тут зовсім нічого не лишилося б…

Граф був без капелюха; пригладивши рукою свою шевелюру, він зазирнув Мегре у вічі й за хвилину додав:

— Мені лишається сказати вам, що сьогодні я збирався попросити в матері сорок тисяч франків… І що ці сорок тисяч франків до зарізу потрібні мені, щоб оплатити чек, який інакше буде незабезпечений… Бачите, як воно все ліпиться одне до одного!..

Граф одламав гілку з живоплоту, повз який вони проходили. Було видно, що він докладає чималих зусиль, аби не піддатися тискові обставин.

— Мало того, я привіз із собою ще й Марію Васильєву!

— Марію Васильєву?

— Мою подругу! Я залишив її в ліжку, в Мулені… Вона може сісти зараз у таксі й примчати сюди… Останній штрих — хіба ні?

Лише тепер погасло світло в корчмі Марі Татен, де кілька чоловіків пили ром. Щойно відійшов напівпорожній автобус до Мулена.

— На таке вона не заслуговувала! — замислено промовив граф.

— Хто?

— Мама!

У ньому було щось дитяче, незважаючи на зріст, на передчасну огрядність. Інколи здавалося, що він ось-ось заплаче.

Вони прогулювалися поблизу церкви, йшли то до ставка, то повертали від нього.

— Скажіть, комісаре… Адже це не можливо, щоб хтось убив її… Не знаю, що й думати…

Мегре так глибоко поринув у думки, що забув про свого супутника. Він відновлював у пам'яті найменші подробиці першої меси.

Графиня сиділа в кріслі… До неї ніхто не підходив… Вона причастилася… Потім стала на коліна, затуливши лице руками… Потім розгорнула свій молитовник… Трохи згодом знову затулила обличчя долонями…

— Зачекайте мене тут, будь ласка.

Мегре піднявся сходами порталу, зайшов до храму й побачив сторожа, що вже порався біля вівтаря, готуючись до великої меси.

Дзвонар, неохайного вигляду селянин у важких черевиках, підбитих гвіздками, розставляв стільці.

Комісар попростував до ґотичних крісел, нахилився й покликав паламаря, що дивився в його бік.

— Хто забрав молитовник?

— Який молитовник?

— Графині… Він залишився тут…

— Ви певні?..

— Ходи-но сюди! — покликав Мегре дзвонаря. — Ти не бачив молитовника, що лежав ось тут?

— Я?

Або він був ідіот, або вдавав його з себе. Мегре увірвався терпець. У темному кутку він помітив графа де Сен-Ф'якра.

— Хто підходив до цього крісла?

— На месі о сьомій тут сиділа докторова жінка.

— А я гадав, що доктор невіруючий.

— Можливо. Але його жінка…

— Гаразд! Оголосіть по всьому селу, що той, хто принесе мені молитовник, дістане чималу винагороду.

— До замка?

— Ні, до Марі Татен.

Надворі Моріс де Сен-Ф'якр знову пішов поруч із комісаром.

— Я нічого не розумію в цій історії з молитовником.

— Розрив серця може статися внаслідок якогось сильного потрясіння, І це дійсно сталося невдовзі після причастя, тобто тоді, коли графиня розгорнула молитовник. Припустимо, що в молитовнику…

Але молодий граф похитав головою:

— Я не уявляю собі нічого, що могло б настільки схвилювати мою матір. І взагалі це було б так… так підло…

Йому аж подих перехопило. Він похмуро подивився на замок.

— Ходімо вип'ємо чого-небудь!

І він пішов, але не до замка, а до корчми, де поява графа викликала деяке замішання. Четверо селян, що випивали тут, раптом відчули себе ніяково. Привіталися до нього поштиво, але з острахом.

Марі Татен прибігла з кухні, витираючи руки фартухом, і заторохтіла:

— Он лишенько, пане Моріс! Я й досі не можу отямитись від того, що мені розповіли… Бідна графиня…

Вона плакала! Напевне, вона щиро плакала щоразу, коли умирав хтось із сусідів.

— Адже ви теж були на месі, правда? — вела вона далі, беручи Мегре в свідки. — Подумати тільки: ніхто нічого не помітив. Я аж дома про це дізналася…

За подібних обставин завжди якось незручно виявляти менше горя, ніж люди, яким, треба гадати, взагалі мало б бути байдуже. Граф Моріс слухав ці слова співчуття, намагаючись приховати своє нетерпіння, а тоді зайшов за стойку, узяв пляшку рому й налив у дві чарки.

Плечі його здригнулись, коли він одним духом вихилив свою чарку.

— Здається, я застудився сьогодні вранці, коли їхав сюди… — звернувся він до Мегре.

— Тут усі ходять із нежиттю, пане Морісе… — І, повернувшись до Мегре, Марі Татен додала: — Вам теж треба берегтися! Уночі я чула, як ви бухикали…

Селяни пішли. Пічка розжарилася й аж пашіла.

— Отакий сьогодні день! — бубоніла Марі Татен.

Важко було зрозуміти, на кого вона дивиться — на Мегре чи на графа — через її косоокість.

— Може, щось з'їсте? Та що це я! Мене так засмутила ця звістка… Я навіть забула перевдягтися…

Марі Татен обмежилася тим, що обв'язалася фартухом просто по чорній сукні, яку надягала лише до церкви. Капелюшок її так і залишився на столі.

Моріс де Сен-Ф'якр випив другу чарку рому й подивився на Мегре, наче питав, що робити далі.

— Ходімо! — сказав комісар.

— Ви прийдете обідати? Я зарізала курча...

Але комісар і граф були вже надворі. Біля церкви стояло чотири чи п'ять возів, коні були прив'язані до дерев. За низьким муром цвинтаря ходили люди. Жовта машина на подвір'ї замка була єдиною яскравою плямою на сірому тлі.

— Чек треба негайно оплатити? — запитав Мегре.

— Такі Але його буде подано завтра.

— Ви багато працюєте?

На відповідь — мовчання. Чутно лише їхні кроки по замерзлому шляху, шурхіт опалого листя, яке ганяє вітер, форкання коней.

— Я якнайкраще підходжу під визначення нікчеми! Брався за все потроху. Та куди там! Сорок тисяч... Хотів відкрити кіностудію. А до цього мав пай в одному підприємстві, пов'язаному з радіо...

З правого боку ставу Нотр-Дам пролунав приглушений відстанню постріл. Вони побачили мисливця, що поспішав до збитої дичини, на яку оскаженіло накинувся його собака.

— Це Готьє, управитель, — сказав граф. — Мабуть, він пішов на полювання ще до того, як...

Нерви його раптом здали, він тупнув ногою, скривився й почав схлипувати.

— Бідолашна старенька!.. — бурмотів він, прикусивши губу. — Це... це так підло! І цей паскудник, цей задрипанець Жан...

Наче викликаний якимись чарами, на подвір'ї замка раптом з'явився Жан.

Він ішов з лікарем і, певно, палко з ним сперечався, що видно було з жестів його тонких рук.

Час від часу вітер доносив пахощі хризантем.

Розділ III

ЦЕРКОВНИЙ СЛУЖКА

Сонця не було, і тому все довкола зберігало свої пропорції; не було й мряки, що розмазувала б контури предметів, і кожен з них вимальовувався з суворою чіткістю — крони дерев, сухе віття, кожен камінець бруку, а надто чорний одяг людей на цвинтарі. І, навпаки, все біле — могильні плити, крохмальні маніжки, капелюшки старих жінок — здавалося майже нереальним, облудним, бо було занадто біле, було кричущим дисонансом.

Якби не крижані повіви вітру, що щипав обличчя, легко можна було уявити себе під скляним ковпаком, ледь припалим порохом.

— Незабаром побачимося!

Мегре залишив графа де Сен-Ф'якра перед брамою цвинтаря.

Якась бабуся, умостившись на принесеному з дому ослінчику, продавала шоколад та помаранчі, яких ніхто не купував.

Помаранчі! Крупні, зеленкуваті! І холодні як сніг… Від них нили зуби, дерло в горлі, проте, коли Мегре було років десять, він все водно уминав їх, бо то ж були помаранчі.

Мегре підняв плюшевий комір свого пальта. Ні на кого не дивився, бо знав, що треба звернути ліворуч, а там могила, яку він шукає, — третя за кипарисом.

Увесь цвинтар був у квітах. Напередодні деякі жінки помили щіткою, з милом могильні плити. Огради були свіжопофарбовані.

"Тут спочиває Еваріст Мегре…"

— Звиняйте, тут не курять!

Комісар не зразу усвідомив, що звертаються до нього. Нарешті він зупинив погляд на дзвонареві, що був водночас цвинтарним сторожем, і поклав у кишеню люльку просто з вогнем.

Йому не вдавалося зосередити, думки на чомусь одному. Нахлинули спогади — і про батька, і про приятеля, що втопився у ставку, і про дитинча в такому гарному візку в замковому парку…

На нього дивилися. Він теж роздивлявся довкола. Скільки знайомих облич! Але, приміром, цей чоловік із дитиною на руках, за яким ішла вагітна жінка, колись був п'ятилітнім хлопчиськом…

Мегре не приніс квітів. Могильна плита посіріла, із цвинтаря вийшов він іще похмуріший і буркнув собі під ніс:

— Передусім слід було б розшукати молитовник!

Йому не хотілося повертатися до замка. Бо там було щось для нього огидне, навіть обурливе.

Певна річ, він не мав ілюзій щодо людей. Але йому було до болю гірко, що хтось наважився спаплюжити його дитячі спогади! Особливо про графиню, яку він пам'ятав шляхетною й гарною, як героїню книжки з картинками…

А насправді вона виявилася старим опудалом, що утримувало альфонсів!

Навіть гірше, бо все це робилося тишком-нишком, крадькома! Цей негідник Жан грав роль секретаря, хоч не був ні гарний, ні дуже молодий.

А бідолашна старенька, як називає її рідний син, розривалася між замком і церквою!

І останнього графа де Сен-Ф'якра чекала в'язниця за випуск в обіг незабезпеченого чека!

* * *

Попереду хтось ішов з рушницею на плечі, й комісар раптом помітив, що наближається до управительського будинку. Йому здалося, що він упізнав постать, яку бачив здалеку в полі.

Їх розділяло якихось кілька метрів, коли вони зайшли у двір, де під муром скупчилися кури, шукаючи притулку од вітру.

— Добродію!

Мисливець повернувся до нього.

— Ви управитель графів де Сен-Ф'якр?

— А ви хто?

— Комісар Мегре з кримінальної поліції.

— Мегре?

Це прізвище чимось уразило управителя, але він не міг швидко дати лад спогадам.

— Вам уже розповіли, що сталося?

— Мені сказали… Я був на полюванні… Але до чого тут поліція?

Він був невисокий на зріст, кремезний, шпакуватий, обличчя вкрило безліч тонких і глибоких зморщок, а очі його сторожко ховалися під кошлатими бровами.

— Мені сказали, що її серце…

— Куди ви йдете!

— Не можу ж увійти до замка в цих брудних чоботях, з рушницею…

З його ягдташа звішувалась голівка кроля. Мегре оглянув будинок, до якого вони прямували.

— Он як! Кухню перебудували…

Управитель підозріливо, з недовірою подивився на комісара.

— Адже минуло добрих п'ятнадцять років! — буркнув він.

— Як ваше прізвище?

— Готьє. Це правда, буцімто пан граф приїхав тоді, коли…

Він говорив якось невпевнено, стримано. І не запрошував Мегре до себе. Готьє рушив до дверей сам.

Проте комісара це не спинило, він увійшов за ним до будинку, повернув праворуч, до їдальні, де пахло бісквітами і старим марком[5], і сказав:

— Залишіться на хвильку, пане Готьє. Вам однаково нема там чого робити, а мені треба про дещо вас розпитати…

— Мерщій! — долинув з кухні жіночий голос. — Це просто жахливо…

Мегре помацав дубовий стіл, оздоблений різьбленими левами. Стіл був той самий. Його продали новому управителеві після смерті батька.

— Може, вип'єте чарку?

Готьє довго вибирав у буфеті, чим почастувати гостя, мабуть, щоб відтягти розмову.

— Що ви думаєте про пана Жана? Як його прізвище?..

— Метейє… Досить пристойна родина з міста Бурж…

— Він дорого коштував графині?

Готьє наливав горілку в чарки і вперто мовчав.

— Що він робив у замку? Мені здається, що як управитель усі справи ведете ви!

— Так!

— Отже?..

— Він не робив нічого... Написав кілька особистих листів... Спочатку вдавав, ніби допомагає пані графині заробляти гроші, завдяки своїй обізнаності з фінансовою справою... Купив якісь цінні папери, та їхній курс упав за кілька місяців... Але він запевняв, що поверне все, і навіть з лихвою, завдяки новому способові фотографування, винайденому одним з його приятелів... Це обійшлося пані графині в добру сотню тисяч франків, після чого приятель зник. Нарешті, до всього цього, була ще комедія з відтворенням кліше... Я в цьому нічого не тямлю... Щось схоже на фотогравюру чи геліогравюру, але набагато дешевше...

— Я бачу, Жан Метейє не дармував!

— Багато галасу даремно... Такий його стиль. Він писав статті до "Журналь де Мулен", і їх друкували з поваги до пані графині... Там він і робив досліди із своїми кліше, а директор не насмілювався вигнати його... За ваше здоров'я!.. Чи не сталося чого між ним і паном графом? — занепокоївся він раптом.

— Ні.

— Мені здається, що ви марно приїхали сюди. В цьому не було жодної потреби, коли йдеться про серцеву хворобу...

Найгірше було те, що Мегре ніяк не вдавалося перехопити управителів погляд. Той витер вуса й пішов до сусідньої кімнати.

— Дозвольте мені перевдягнутися… Я збирався піти до великої меси, але тепер…

— Ми ще побачимося! — сказав Мегре і вийшов. Зачиняючи за собою двері, він почув голос жінки, якої не бачив:

— Хто це приходив?

Двір було вимощено піщаними плитами, колись тут був майданчик, де Мегре ганяв важкі кулі.

* * *

По-святковому вдягнені люди юрмилися на майдані, з церкви долинав хоровий спів у супроводі органа… Діти, вбрані по-святковому, не пустували, як завжди. Один за одним усі витягали з кишень хустинки, бо у всіх, були червоні носи, й голосно сякалися.

До Мегре долітали уривки розмов:

— Це агент паризької поліції…

— Певно, приїхав до Матьє — у нього кілька днів тому здохла корова…

Якийсь тутешній чепурун з червоною квіткою в петельці блакитного саржевого піджака, чисто вмитий, з напомадженим волоссям, наважився зачепити комісара:

— Вас просили зайти до Татен. Там стався витік газу[6]…

Він штовхнув ліктем своїх приятелів, ледве стримуючи сміх, а коли відвернувся, Мегре почув його регіт.

А втім, він був недалекий від істини. У Марі Татен тютюновий дим стояв коромислом. Палили люльку за люлькою. Якась селянська родина, зайнявши великий стіл, розклала на ньому привезену з дому їжу й запивала її кавою з великих чашок. Батько родини різав суху ковбасу складаним ножиком.

Молоді пили лимонад, старші — марк. Марі Татен сновигала сюди-туди.

Угледівши комісара, в кутку підвелась якась жінка, ступнула йому назустріч, спинилася й облизала губи. Рука її лежала на плечі хлопчиська. Мегре одразу ж упізнав його руду чуприну.

— Це ви пан комісар?

Усі повернули голови в їхній бік.

— Хочу сказати вам, пане комісаре, що наша родина завжди мала добру репутацію! Хоч ми й бідні… Розумієте? І коли я побачила, що Ернест…

Хлопець був блідий як крейда і втупився кудись перед себе, нітрохи не хвилюючись.

— То це ти узяв молитовника? — запитав Мегре, схилившись до нього.

Хлопець похнюпився й мовчки поглядав спідлоба.

— Відповідай панові комісару…

Та хлопчина затято мовчав. Мати дала йому ляпаса, від якого лишився червоний слід на лівій щоці, очі зволожилися, губи здригнулися. Але він не промовив ані словечка.

— Ти відповідатимеш чи ні, лихо ти моє? — вигукнула мати й звернулася до Мегре: — Отакі нині діти! Вже не один місяць плаче, щоб я купила йому молитовник! Товстий, як у кюре! Як можна таке собі уявити?.. Отже, коли мені розповіли про молитовник пані графині, я одразу ж подумала… А потім мене здивувало, що він прийшов додому між другою й третьою месами, бо ж звичайно він снідає у священика… Тоді я пішла до кімнати й знайшла он що під матрацом…

І вдруге материна рука ляснула сина по щоці, але він знову навіть не ворухнувся, щоб захиститися.

— У його літа я не вміла читати, це так! Але все ж таки я ніколи не падала так низько, щоб красти книгу…

У корчмі запанувала врочиста тиша. Мегре узяв молитовника з її рук.

— Дякую, мадам…

Він іще не встиг роздивитися його як слід. Хотів уже був піти до свого столу, та вона затримала його:

— Пане комісаре…

Жінка, певно, почувала себе ніяково.

— Мені сказали, що обіцяно винагороду… Я кажу про це не тому, що Ернест…

Мегре дав їй двадцять франків, які вона дбайливо сховала в торбинку, а відтак вхопила сина за руку й потягла його до дверей, примовляючи:

— Ач, бузувір, ну стривай, от прийдемо додому, я тобі покажу…

Очі Мегре зустрілися з очима хлопчика. Це тривало всього кілька секунд. Проте вони встигли порозумітися і навіть відчути себе друзями.

Може, це сталося так тому, що колись Мегре теж мріяв — хоч і марно! — мати молитовник з позолотою по обрізу, з текстом не лише звичайної меси, а й усіх відправ, на двох колонках — по-латині і французькою мовою.

* * *

— О котрій годині ви прийдете снідати?

— Не знаю.

Мегре хотів був уже піднятися до своєї кімнати, щоб роздивитися молитовник, але згадка про дах, звідки крізь усі щілини струмить холод, спонукала його віддати перевагу прогулянці по дорозі.

І, неквапно рушивши до замка, він розгорнув книгу, на обкладинці якої був герб де Сен-Ф'якрів. Точніше, він не розгорнув її — вона розгорнулася сама, у тому місці, де між двома аркушами лежав якийсь папірець.

Сторінка 221. Молитва після причастя.

А там була вирізка, власне, клапоть газети, дуже погано віддрукований.

"ПАРИЖ. 1 листопада. Трагічне самогубство сталося сьогодні вранці в квартирі на вулиці Міроменіль, де вже багато років живуть граф де Сен-Ф'якр і його подруга, росіянка неї ім'я Марія В...

Сказавши своїй подрузі, що йому соромно за скандал, спричинений одним із членів його сім'ї, граф пустив собі з браунінга кулю в голову й за кілька хвилин помер, не приходячи до пам'яті.

Нам здається, що тут мала місце надзвичайно тяжка сімейна драма, де дійова особа, про яку йшлося вище, не хто інший, як мати самогубця".

На дорозі ґелґотіла гуска. Вона простягала до Мегре роззявлений від гніву дзьоб. Гучно вдарили дзвони, і натовп, поволі човгаючи ногами, поплив з маленької церкви, звідки тягнуло ладаном і чадом свічок.

Мегре сховав у кишеню пальта молитовник, хоч той був завеликий і віддував кишеню, і зупинився, щоб роздивитися цей страшний клапоть паперу.

Ось воно, знаряддя злочину! Клапоть газети, сім на п'ять сантиметрів!

Графиня де Сен-Ф'якр приїхала на першу месу, стала навколішки в місці, що вже протягом двох століть було відведене для її родини, причастилася. Це легко було передбачити. Потім розгорнула молитовник, щоб прочитати "Молитву після причастя".

Отут її й лучила ця зброя!

Мегре на всі боки крутив клапоть паперу. Щось йому в ньому не подобалося. Нарешті він придивився до літер і дійшов висновку, що текст віддруковано не на ротаційній машині, як належить справжній газеті.

Це, очевидно, не звичайний відбиток, зроблений просто з лінотипного набору. Доказом цього була наявність на звороті аркуша точнісінько того ж таки тексту.

Хтось вирішив не вдаватися до тонкощів або просто не мав часу. Зрештою, чи мала графиня на думці роздивлятися цей папірець? Чи не вмерла вона одразу ж — із хвилювання, обурення, сорому, горя?

Обличчя Метре було страшне. Він-бо ніколи ще не бачив такого підступного і водночас такого хитрого злочину.

Та ще й убивця додумався попередити поліцію!

А якщо припустити, що молитовник міг пропасти..

Так, саме так! Молитовник не повинен був знайтися! І тоді неможливо було б говорити про злочин, звинувачувати когось у ньому! Просто графиня померла від розриву серця!

Мегре круто повернув назад. У корчмі всі говорили про нього й про молитовник.

— Скажіть, де живе малий Ернест?

— На головній вулиці, четвертий будинок після бакалійної крамнички.

Мегре подався туди. Злиденна халупа. Портрети чоловіка й жінки на стіні, обабіч буфета. Жінка вже перевдягнулася й поралася на кухні, де пахло печенею з яловичини.

— А де хлопчина?

— Перевдягається. Не вистачало тільки, щоб забруднив святковий костюм… Ви ж бачили, як я його провчила!.. Дитина не має перед очима доброго прикладу і… — Жінка відчинила двері й гукнула: — Ходи-но сюди, песиголовцю!

На порозі несміливо став хлопчисько в кальсонах.

— Хай одягнеться, — сказав Мегре. — Я поговорю з ним потім…

Жінка поралася біля плити, готуючи сніданок. Чоловік, певно, був у корчмі, де зараз зібралося товариство, щоб випити по одному-два аперитиви заради неділі.

Двері нарешті розчинилася, і зайшов похнюплений Ернест у своєму буденному вбранні, в штанях з задовгими холошами.

— Ходімо трохи погуляємо…

— То ви хочете… — сплеснула руками жінка. — Тоді.. Ернесте, йди-но швиденько одягни святковий костюм..

— Не варто, мадам… Ходімо, мій юний добродію.

Вулиця була безлюдна. Усе життя цього ранку зосередилося на майдані, на цвинтарі, в Марі Татен.

— Завтра я подарую тобі ще грубішого молитовника, з червоними заголовними літерами кожної строфи…

Хлопчина отетерів. Виходить, комісар знає про молитовники з гарними червоними літерами, такі, як лежать на вівтарі у кюре?

— Тільки тобі доведеться чесно розповісти мені, де ти взяв оцей! Я тебе не лаятиму…

Мегре цікаво було спостерігати, як у хлопчика прокидається споконвічна селянська підозріливість. Він мовчав.

— Чи не на ослінчику ти знайшов його?

Мовчанка. На щоках у хлопчика й навколо носа рясніли веснянки. Він стискував свої м'ясисті губи, щоб не тремтіли.

— Ти хіба не віриш, що я твій справжній друг?

— Так… Ви дали мамі двадцять франків…

— Отже?..

Але хлопчик сказав іще не все.

— Коли ми прийшли додому, мати сказала, що вдарила мене про людське око, і дала п'ятдесят сантимів…

Ти ба! Воно таки знає, що робить, оце дитя! Цікаво, які думки зріють у його голові?

— А сторож що?

— Він не сказав нічого…

— Хто взяв з ослінчика молитовник?

— Не знаю…

— А ти де його знайшов?

— Під моєю накидкою, в ризниці. Я вже йшов снідати до панотця. Та забув свою хустинку… А коли підняв накидку, там було щось тверде…

— А сторож був там?

— Він був у церкві, гасив свічки… А знаєте, оті молитовники з червоними літерами, дуже дорогі…

Отже, хтось узяв молитовник з ослінчика, швиденько сховав його в ризниці, під накидкою служки, маючи на думці, очевидно, потім прийти по нього!

— Ти розгортав його?

— Ні, не встиг… Боявся проґавити своє рідке яйце… Бо ж у неділю…

— Знаю…

Ернест здивувався, звідки цей пан із міста може знати, що в неділю на сніданок у священика дають рідке яйце й варення…

— Іди собі…

— То правда, що я матиму…

— Молитовник? Авжеж… Завтра. До побачення, мій хлопче.

Мегре подав йому руку, хлоп'я мить вагалося, а тоді потиснуло її.

— Я добре знаю, що ви жартуєте, — сказав він сам до себе, ідучи додому.

Отже, тут ішлося про потрійний злочин: хтось набрав або доручив набрати замітку на лінотипі, який можна знайти лише в друкарні газети або великого видавництва.

Хтось поклав папірець у молитовник, вибравши потрібне місце.

І хтось потім забрав молитовника, сховав його в ризниці під накидкою служки.

Може, все це зробила одна й та сама людина? А може, на кожному етапі діяли різні особи? Або на двох етапах діяв хтось один?

Проходячи повз церкву, Мегре побачив священика, що вийшов звідти. Він зачекав його під тополями, неподалік торговки помаранчами й шоколадом.

— Іду до замка… — сказав священик, наближаючись до комісара. — Оце я вперше відправив месу, не пам'ятаючи, що роблю… Самої думки про злочин досить…

— Це й справді злочин! — кинув Мегре і після тривалої паузи простяг своєму супутникові клаптик паперу. Той прочитав і повернув папірця комісарові.

Вони пройшли добру сотню метрів, не промовивши жодного слова.

— Вона була така нещасна…

Їм обом доводилося притримувати капелюхи, бо північний вітер дув тепер з подвоєною силою.

— Мені не вистачало снаги… — похмуро додав священик.

— Вам?

— День у день вона приходила до мене... Готова була повернутися на стежку добра... Але щодня там... — У голосі його забриніли нотки гіркоти. — Я не хотів туди йти! Хоч то був мій обов'язок...

Назустріч їм центральною алеєю парку йшло двоє. Мегре і священик упізнали в них лікаря, з його чорною борідкою, і худого, довготелесого Жана Метейє, який безперестану щось гарячково говорив. Жовта автомашина стояла у дворі. Неважко було зрозуміти, що Метейє не наважується повернутись до замка, поки там граф де Сен-Ф'якр.

Непевне світло над селом. Непевне так само, як і вся ця справа... Комісар ходить туди й сюди, і все даремно...

— Агов! — гукнув Мегре. Лікар і секретар підійшли до них.

— Добридень, панотче! — привітався лікар. — Я можу вас заспокоїти... Хоч я невіруючий, проте здогадуюсь про вашу тривогу від думки про злочин, що міг статися у вашій церкві... Та це не так. Наука цілком категорична щодо цього. Наша графиня вмерла від розриву серця...

Мегре підійшов до Жана Метейє.

— Дозвольте мені одне запитання...

Молодик нервував, важко дихав і здавався переляканим.

— Коли ви були востаннє в "Журналь де Мулен?"

— Я?.. Стривайте...

Він хотів був уже відповісти, та спрацювала його підозріливість. Він кинув на Мегре недовірливий погляд.

— Чому ви мене про це питаєте?

— Не має значення.

— Я повинен вам відповісти?

— Якщо не хочете, можете мовчати!

Може, Жан і не був типовим дегенератом, проте його без сумніву можна було вважати людиною неврівноваженою, з підвищеною нервовістю, такою, що мала б зацікавити доктора Бушардона, який саме розмовляв із священиком.

— Тепер на мене вішатимуть усяких собак, це я знаю… Але я боронитимусь!

— Що ж, бороніться!

— Перш за все я хочу зустрітися з адвокатом, це моє право… До речі, від чийого імені ви виступаєте?

— Скажіть мені, ви вивчали право?

— Два роки!

Жан намагався повернути свою самовпевненість, усміхнутися.

— Немає ні скарги, ні незаперечних доказів… Отже, ви неможете вважатись особою, що має право…

— Доказів аж занадто!

— Доктор встановив…

— А я стверджую, що графиню вбив якийсь негідник. Почитайте-но!

І Мегре простяг йому папірця з відбитим текстом. Жан Метейє остовпів, наче громом вражений. Він витріщив очі на комісара й, здавалося, зараз плюне йому в обличчя.

— Якийсь… Ви кажете не якісь, а якийсь… Я вам не дозволю…

Комісар м'яко поклав йому на плече руку:

— Бідолашний мій хлопче, я ж іще нічого не сказав вам, саме вам! Де граф? Прочитайте папірця уважно, віддасте трохи згодом…

В очах Метейє блиснув переможний вогник.

— Граф сперечається з управителем про гроші… Ви знайдете його в бібліотеці!

Священик і лікар ішли попереду, і Мегре чув їхню розмову:

— Та ні, панотче, це гуманно! Навіть архігуманно! Якби ви хоч трохи зайнялися психологією замість текстів святого Августина…

Гравій рипів під ногами в чотирьох чоловіків, що неквапливо звернули до вкритих інеєм сходів під'їзду.

Розділ IV

МАРІЯ ВАСИЛЬЄВА

Мегре не був всюдисущий, а замок був чималий, тому комісар мав лише приблизне уявлення про події цього ранку.

Була та пора, коли в неділю та свято селяни, ошатно вбрані, не квапляться йти додому й хочуть якомога довше побути на людях, на сільському майдані або в корчмі. Дехто вже був напідпитку. Решта голосно розмовляли. А дітлахи в тісних костюмчиках із захопленням поглядали кожен на свого тата.

Блідий Жан Метейє піднявся на другий поверх замка, де за одними з дверей хтось ходив сюди й туди.

— Якщо бажаєте, можете приєднатися... — запросив священика лікар і повів його до кімнати небіжчиці.

Через весь перший поверх вів широкий коридор. До Мегре долинав приглушений гамір. Йому сказали, що граф де Сен-Ф'якр і управитель сидять у бібліотеці.

Він рушив туди, та штовхнув не ті двері й опинився у вітальні. Двері, що вели звідси до бібліотеки, були відчинені. У люстрі в позолоченій рамі він упізнав молодого графа, що сидів край робочого столу з пригніченим виглядом, і управителя, що впевнено й міцно тримався на своїх коротких ногах.

— Ви повинні вже були зрозуміти, що наполягати тут аж ніяк не варто, — мовив Готьє. — Сорок тисяч франків!

— Хто відповів мені по телефону?

— Звичайно, пан Жан!

— Нахаба! Навіть не переказав матері мого прохання!

Мегре кахикнув і зайшов до бібліотеки.

— Про яку телефонну розмову ви говорите?

Моріс де Сен-Ф'якр відповів не вагаючись:

— Про ту, що я мав позавчора з замком. Як я вже вам казав, мені потрібні гроші. Я хотів попросити в матері потрібну суму. Але отой… отой… Зрештою, отой пан Жан, як його тут усі називають…

— Відповів вам, що тут нічим не зарадиш? Одначе ви приїхали сюди…

Управитель дивився то на графа, то на Мегре. Граф зіскочив зі столу, на якому сидів досі.

— Я запросив сюди Готьє зовсім не для того, щоб говорити про це, — сказав він збуджено. — Я не приховав від вас реального стану речей, комісаре. Завтра на мене буде подано позов. Цілком зрозуміло, що після смерті матері я єдиний її спадкоємець. Отож я попросив Готьє знайти сорок тисяч франків до завтрашнього ранку… Та виходить, що це неможлива річ…

— Абсолютно неможлива! — підтвердив управитель.

— Інакше кажучи, я нічого не доб'юся, поки в цю справу не втрутиться нотаріус, який може зібрати зацікавлених осіб лише після похорону. Та Готьє каже, що все одно важко буде знайти позичку на сорок тисяч франків під заставу майна, яке лишилося. — Граф ходив сюди й туди. — Все ясно? Отож! Може статися й таке, що мені не дадуть закінчити жалобу… Справді… Іще одне запитання… Ви говорили про злочин… Отже…

— Офіційного звинувачення нема і, очевидно, не буде, — сказав Мегре. — Отже, судова палата у цю справу не втручатиметься…

— Залиште нас самих, Готьє!

Коли управитель вийшов, він сумно повторив:

— Ви говорили про злочин.

— Про злочин, який не стосується поліції!

— Поясніть… Мені починає здаватися…

Але тут із холу долинули жіночий голос і бас управителя. Граф нахмурився, підійшов до дверей і рвучко розчинив їх.

— Марія? То що тут сталося?

— Моріс, чому мене не пускають сюди?.. Я цього не потерплю! Цілу годину просиділа в готелі…

Марія Васильєва говорила з дуже помітним іноземним акцентом. Вона приїхала з Мулена в старенькому таксі, яке стояло зараз у дворі.

Це була висока, вродлива жінка. Волосся біляве, певно, фарбоване. Перехопивши допитливий погляд Мегре, вона легко перейшла на англійську мову. Граф теж відповідав їй по-англійськи.

Вона запитала, чи дістав він гроші. Той відповів, що про це вже не може бути й мови, що його мати померла і що Марії треба повернутися до Парижа, куди він незабаром теж приїде.

Це її розсмішило:

— А на які гроші? Я не маю навіть чим заплатити за таксі!

Моріс де Сен-Ф'якр ще дужче розгубився. Пронизливий голос його коханки лунав на весь замок і надавав їхній розмові скандального відтінку.

Управитель стояв у коридорі.

— Якщо ти лишаєшся тут, я також буду з тобою! — заявила Марія Васильєва.

Мегре наказав Готьє відпустити таксі й заплатити шоферові.

Безладдя дедалі посилювалося. І до того ж це було не матеріальне безладдя, що його можна якось усунути, а моральне. Воно здавалося заразливим. Навіть Готьє поступово втрачав свою звичайну рівновагу.

— Нам треба все ж таки поговорити, комісаре, — звернувся до Мегре молодий граф.

— Тільки не зараз!

І він показав йому на визивно елегантну жінку, яка походжала по бібліотеці й вітальні з таким виглядом, наче робила опис майна.

— Хто зображений на цьому безглуздому портреті, Моріс? — вигукнула вона й засміялася.

На сходах почулися чиїсь кроки. Перед очима Мегре майнула постать Жана Метейє, що встиг уже надягнути просторе пальто й тримав у руці саквояж. Метейє, мабуть, думав, що йому не дозволять піти, бо зупинився під дверима бібліотеки й чекав.

— Куди це ви зібралися?

— До корчми! З мого боку було б негідно…

Щоб здихатися коханки, Моріс де Сен-Ф'якр повів її до однієї зі спалень у правому крилі замка. Вони продовжували сперечатися — весь час англійською мовою.

— Це правда, що неможливо дістати позичку на сорок тисяч франків під заставу замка? — спитав Мегре управителя.

— Це не так просто.

— Гаразд! Однак зробіть усе можливе завтра вранці.

Комісар завагався — йти йому чи залишатися тут. Нарешті він вирішив піднятися на другий поверх, де його чекала несподіванка. Тим часом, як унизу всі безцільно метушилися, нагорі, в спальні графині де Сен-Ф'якр, було наведено бездоганний порядок.

За допомогою покоївки лікар уже спорядив небіжчицю.

Від вранішньої атмосфери — двозначної й нудотної — не зосталося й сліду. Покійниця теж, здавалося, була вже зовсім не та. Вона лежала на ліжку під балдахіном у білій нічній сорочці. На лиці в неї застиг вираз спокою й гідності.

Обіч неї горіли свічки, стояла свячена вода й самшитова гілка в чаші.

Бушардон подивився на Мегре з таким виглядом, наче запитував:

— Ну, як вам подобається? Майстерна робота, хіба ні?

Священик молився, беззвучно ворушачи губами. Він залишився біля небіжчиці, коли Мегре з лікарем пішли.

Люди порозходилися з-під церкви. Час уже було обідати.

Кілька хвилин сонце намагалося пробитися крізь хмари, але незабаром небо знову стало зеленкувато-сіре, і дерева захиталися під поривами вітру.

* * *

Жан Метейє вмостився в куточку біля вікна й машинально їв, дивлячись на безлюдну дорогу. Мегре зайняв місце у протилежному кутку корчми. Між ними сиділа родина з сусіднього села, що приїхала сюди на своєму "пікапі", прихопивши з дому запаси їжі. Марі Татен подавала їм вино.

Бідолашна Марі остаточно розгубилася й зовсім не розуміла вже, що відбувається. Звичайно, вона лише іноді здавала кімнату в мансарді якомусь робітникові, що приїжджав полагодити щось у замку або на фермах.

А тепер, крім Мегре, в неї з'явився ще один пожилець — секретар небіжчиці графині.

Вона не наважувалася нікого розпитувати. З самого ранку чула, як її відвідувачі розповідали моторошні речі. Вона почула, що говорили навіть про поліцію!

— Боюсь, що курча пересмажилося, — сказала вона, подаючи Мегре обід.

Вона сказала це тоном, яким інші висловлюють свій страх: "Ой лишенько, як страшно! І що воно робиться на світі? Рятуй мене, матінко божа!"

Комісар дивився на Марі розчулено. Вона завжди мала такий вигляд, наче її все лякає й непокоїть.

— Чи ти пам'ятаєш, Марі, про…

Марі витріщила очі. Здавалось, вона зараз підніме руку, щоб захиститися.

— … про тих жаб і про те, що було потім?

— Але ж…

— Мати послала тебе збирати гриби на лузі, по той бік ставка… А неподалік гралися троє хлопців… Вони скористалися з того, що ти на мить замислилася, й замість грибів поклали до кошика жаб… А потім, ідучи додому, ти тремтіла зі страху, бо в кошику щось ворушилося…

Марі якусь мить пильно дивилася на нього, а тоді промимрила:

— Мегре?

— Увага! Он у тебе ще сидить пан Жан — він упорався вже з курчам і чекає наступної страви.

Тепер Марі Татен була вже не та, і хоч збентежилася ще більше, час від часу вдоволено усміхалася.

Дивна річ життя! Минає рік за роком, і ніщо не приходить незвичайне, ніщо не перериває одноманітного плину часу. Та одного

дня на людину зненацька звалюються несподіванки, драми, таке, про що не прочитаєш у жодній газеті!

Обслуговуючи Жана Метейє і селян, вона нишком співчутливо поглядала на Мегре. Коли він поїв, вона несміливо запропонувала:

— Може, вип'єте чарочку?

— Ти ж колись була зі мною на "ти", Марі?

Вона засміялася. Ні, тепер вона не наважиться!

— А сама ти так і не пообідала!

— Ну що ви! Я їм завжди на кухні, не присідаючи… Вхопиш шматочок… Потім іще…

Дорогою промчав мотоцикл. На ньому сидів юнак, одягнений чепурніше, ніж більшість мешканців селища.

— Хто це?

— Хіба ви не бачили його вранці? Це Еміль Готьє, управителів син.

— Куди він поїхав?

— Та до Мулена ж! Він майже городянин. Працює в банку…

На вулиці знов почали з'являтися люди, дехто просто гуляв, дехто йшов на цвинтар.

Мегре хилило на сон. Він почував себе страшенно стомленим. І не лише тому, що встав о пів на шосту, що промерз до кісток.

Його гнітила передусім сама обстановка, трагедія в графському замку глибоко вразила його особисто. Йому зробилося моторошно.

Так, моторошно! Він навіть гадки не мав, що знову опиниться в рідному селі за таких обставин. Батькова могила з почорнілим каменем; до того ж йому заборонили курити на цвинтарі!

Жан Метейє грав свою роль. Він знав, що за ним стежать, і їв, намагаючись зберегти спокій, ба навіть презирливо посміхатись.

— Чарочку спиртного? — запропонувала йому Марі Татен.

— Дякую, спиртного я не п'ю…

Він був добре вихований. Принаймні прагнув показати своє добре виховання за будь-яких обставин. У корчмі він обідав з такими ж вишуканими манерами, як і в замку.

Пообідавши, Метейє запитав:

— У вас є телефон?

— Ні, але навпроти є автомат…

Він перетнув вулицю, зайшов до бакалійної крамнички, яку тримав церковний сторож і де встановили автомат. Певно, дзвонив кудись далеко, бо з корчми видно було, як він чекає, поки його з'єднають з абонентом, і курив одну за одною цигарки.

Коли він повернувся до корчми, селяни вже пішли. Марі Татен мила склянки, знаючи, що вечірня привабить до неї нових відвідувачів.

— Кому ви дзвонили? Зважте, що я можу про це й так дізнатися…

— Своєму старому в Бурж. — Голос його був сухий, задирливий. — Я попросив його негайно прислати до мене адвоката.

Він нагадував кумедну моську, що вищиряє зубки ще до того, як її хтось зачепить.

— Ви певні, що маєте підстави непокоїтися?

— Я просив би вас не звертатися з жодним запитанням, поки не приїде мій адвокат. Я дуже шкодую, що поблизу немає іншої корчми.

Чи почув він, що буркнув комісар, ідучи від нього?

— Кретин!.. Смердючий кретин!..

Марі Татен, сама не знаючи чому, боялася лишатися з Жаном Метейє наодинці.

* * *

Весь цей день був якийсь безладний. Все було непевне. мабуть, тому, що ніхто не був спроможний збагнути хід подій.

Згорбившись, у своєму важкому пальті Мегре блукав по селу. Його бачили то на майдані коло церкви, то біля замка, де одне по одному засвічувалися вікна.

Швидко сутеніло. Церква була яскраво освітлена, вщерть виповнена звуками органа. Дзвонар зачинив цвинтарні ворота.

То тут, то там у темряві гомоніли люди. Ніхто не знав, чи можна зараз піти віддати небіжчиці останню шану. Двоє чоловіків пішли перші, і їх зустрів дворецький, який теж не знав, що йому робити. В холі не

було таці для візитних карток. Кинулися шукати Моріса де Сен-Ф'якра, щоб спитати його поради, але росіянка сказала, що він пішов подихати свіжим повітрям.

Вона лежала одягнена на ліжку й курила цигарки з картонним мундштуком.

Тоді слуга впустив людей, байдуже махнувши рукою.

Це послужило сигналом. Виходячи з вечірні, люди півголосом радились одне з одним:

— Та що ви, дядько Мартен і молодий Бонне вже пішли туди!

Потроху всі потяглися до тьмяно освітленого замка, утворивши довгу чергу. Замок був погано освітлений. Селяни проходили довгим коридором, ведучи за руки дітей, і їхні постаті одна по одній пропливали за кожним вікном. Дітей смикали за руку, щоб вони поводили себе тихо. Сходи, потім коридор на другому поверсі, нарешті покій, куди вони потрапили вперше в житті.

Там не було нікого, крім графининої покоївки. Вона з жахом дивилася на цю навалу. Люди хрестили небіжчицю самшитовою гілкою, вийнявши її з свяченої води. Найхоробріші глухо шепотіли:

— Кожен сказав би, що вона спить!

— Що не кажи, легка смерть... — докидали інші.

Потім ноги човгали по паркету, що розсохся й пожолобився. Рипіли сходи. Чутно було приглушене:

— Тсс!.. Міцніше тримайся за поручень...

Куховарка, що визирала з кухні в підвалі, бачила лише ноги тих, хто виходив.

Моріс де Сен-Ф'якр повернувся до замка саме в ту хвилину, коли дім зазнав цього нашестя. Він приголомшено дивився на селян. А ті, в свою чергу, запитували себе, чи не повинні вони йому щось сказати. Граф обмежився тим, що мовчки привітався до них і квапливо щез за дверима кімнати, звідки одразу ж долинула його розмова з Марією Васильєвою англійською мовою.

Мегре був у церкві. Паламар з гасником у руці переходив від свічки до свічки. Священик перевдягався у ризниці.

Праворуч і ліворуч були сповідальні з зеленими завісками, що мали ховати грішників від поглядів сторонніх. Мегре пригадав ті часи, коли його голова не діставала до завіски, і тому він не міг за нею сховатися.

За його спиною дзвонар, що не бачив його, зачиняв важкі двері, грюкав засувами.

Аж тоді комісар поминув неф і зайшов до ризниці, здивувавши священика своєю появою.

— Пробачте, панотче! Передусім я хотів би запитати вас про одну річ…

Він бачив перед собою серйозне священикове обличчя з правильними рисами, очі його, здавалося, гарячково палали.

— Вранці сталося щось незбагненне. Графинин молитовник, що лежав на її ослінчику, раптово зник, і його знайшли під накидкою вашого служки, отут у ризниці…

Тиша. Чути було лише приглушені кроки паламаря по килиму в церкві та стукіт дзвонаревих підборів, що йшов до бічних дверей.

— Тільки четверо мали змогу… Прошу вас вибачити мені… Служка, паламар, дзвонар і… я!

Голос священика був спокійний, обличчя освітлене лише наполовину рухливим вогником свічки. З одного кадила до стелі вилася тоненька цівка блакитного диму.

— Тобто?..

— Це я взяв молитовник і приніс його сюди, сподіваючись…

Коробка з облатками, чаші для причастя, двоголосий дзвінок — усе було на своєму звичному місці, як і тоді, коли малий Мегре був церковним служкою.

— Ви знали, що було в молитовнику?

— Ні!

— В такому разі…

— Я прошу вас, пане Мегре, не задавати мені більше запитань. Таємниця сповіді…

Мимовільна асоціація думок. Комісарові пригадалися уроки закону божого. В пам'яті виринув образ Епіналя — такий, яким він закарбувався йому, коли старий кюре розповідав історію середньовічного священика, що волів аби йому вирвали язика, аніж він має зрадити таємницю сповіді. Образ був такий чіткий, наче від часу розповіді не минуло тридцять п'ять років.

— Ви знаєте, хто вбивця… — тихо промовив Мегре.

— Це знає хіба Всевишній… Даруйте, мені треба відвідати одного хворого…

Вони вийшли з церкви. Навколо неї був садок, огороджений невисоким парканом, що відділяв його від дороги. З замка виходили селяни й зупинялися купками, щоб погомоніти про цю трагічну подію.

— Ви думаєте, панотче, що ваше місце не там, де…

Тут вони зіткнулися з лікарем, що пробубонів собі під ніс:

— Скажіть, панотче, вам не здається, що це нагадуватиме ярмарок?.. Треба, аби хтось навів там порядок, хоча б для того, щоб підтримати належний настрій у селян!.. А, і ви тут, комісаре!.. Гаразд! Ви непогано попрацювали… Тепер півсела звинувачує молодого графа у… Надто після приїзду цієї молодої особи!.. Управитель вестиме розмову з фермерами, щоб зібрати сорок тисяч франків, які, здається, потрібні для…

— Годі!

Мегре пішов од них. Йому стало гірко на душі. Отже, його вже звинувачують у всьому цьому безладді. Якої помилки він припустився? Що зробив не так? Він багато віддав би, щоб події розгорталися з якоюсь послідовністю, в певному логічному порядку.

Мегре попрямував до корчми, де зайнято було половину місць, і почув лише закінчення кинутої кимось фрази:

— Якщо їх не знайдуть, йому доведеться сісти до в'язниці…

Марі Татен була саме втілення невтішного горя. Вона метушилася по корчмі, дрібочучи ногами, мов бабуся, хоч їй було не більше сорока.

— Це ви просили лимонад?.. Хто замовляв два кухлі пива?..

Жан Метейє щось писав у своєму кутку й інколи підводив голову, прислухаючись до розмов.

Мегре підійшов до нього, але не зміг розібрати, що той писав... На папері було виведено щось бісерним почерком, рівними рядками, кожному рядкові передували порядкові номери: 1, 2, 3...

Секретар готував свій захист, не гаючи часу дотри, поки приїде адвокат!

Якась жінка сказала неподалік од нього:

— Там не було навіть чистого простирадла, довелося йти до управителевої жінки, щоб та дала своє...

Блідий, із змученим обличчям, але з очима, в яких горіла рішучість, Жан Метейє вивів бісером наступний пункт: 4...

## Розділ V

## ДЕНЬ ДРУГИЙ

Мегре спав тим неспокійним і водночас солодким сном, який огортає людину лише в холодній сільській хаті, де пахне хлібом, зимовими яблуками й сіном. Довкола нього гуляв протяг, і простирадла були холодні як сніг. Мегре лежав скоцюрбившись і боявся навіть поворухнутися, щоб не прогнати те тепло, яке було під ним.

З сусідньої кімнати час від часу долинав сухий кашель Жана Метейє. Потім почулися несміливі кроки — то встала Марі Татен.

Він ще кілька хвилин полежав. Запалив свічку, але вмитися крижаною водою із дзбана йому забракло відваги; він відклав туалет на потім і зійшов униз у пантофлях, без комірця й краватки.

Марі Татен поливала гасом дрова, що ніяк не хотіли горіти. Волосся її було накручене на папільйотки, і вона затаїлася, несподівано вгледівши комісара.

— Ще немає й сьомої... Кава ще не готова...

Мегре відчув якийсь неспокій. У тривожному забутті півгодини тому йому почулося, що проїхала якась машина. А Сен-Ф'якр стоїть осторонь магістралі. Тут майже не їздять машини, крім автобуса, який приходить до села раз на день.

— Автобус іще не пішов, Марі?

— Раніш, як о пів на дев'яту, він не відходить! Найчастіше о дев'ятій...

— Це вже дзвонять до утрені?

— Еге ж. Узимку вона о сьомій, а влітку о шостій... Якщо хочете погрітися...

Вона показала йому на вогонь, що нарешті запалав у каміні.

— Ти все ще не можеш наважитись казати мені "ти"?

Мегре вилаяв себе в думці, помітивши кокетливу усмішку на обличчі старої діви.

— Кава буде за п'ять хвилин…

Як слід розвидниться тільки о восьмій. Холод був іще пронизливіший, ніж напередодні. Піднявши комір пальта й насунувши капелюх на вуха, Мегре повільно пішов до церкви, де вже світилося.

Настали будні, і в церкві, було всього три жінки. І утреня проходила якось поспіхом. Священик надто швидко перейшов з одного кутка вівтаря до іншого. І занадто швидко повернувся, простяг до віруючих руки, щоб поблагословити їх, ковтаючи слова:

— Dominus vobiscum![7]

Служка, що ледве встигав за ним, витиснув із себе "амінь" і кинувся за своїм дзвінком.

А може, це було ознакою паніки, що насувається? Священик бубонів молитви і чути було, як після кожної фрази він переводив подих.

— Ite missa est!

Невже відправа тривала лише дванадцять хвилин? Жінки підвелися. Кюре читав уголос останнє євангеліє. Перед церквою зупинилась якась машина, і невдовзі на паперті почулися непевні кроки.

Мегре стояв у кутку бокового вівтаря, навпроти входу. Отже, коли розчинилися двері, той, що зайшов, опинився буквально віч-на-віч із Мегре.

То був Моріс де Сен-Ф'якр. Він так здивувався, що мало не позадкував, бурмочучи:

— Пробачте, я…

Але він присилував себе ступнути крок уперед і спробував прибрати гідного вигляду.

— Відправа вже скінчилася?

Граф не міг приховати свого збентеження. Під очима в нього були синці, як у людини, що не спала цілу ніч. Він приніс із собою холод.

— Ви приїхали з Мулена?

Вони розмовляли півголосом. Тим часом священик прочитав молитву після євангелія, і жінки позакривали свої молитовники, взяли парасольки й торбинки.

— Звідки ви про це знаєте? Я… я…

— Може, вийдемо надвір?

Священик і служка пішли до ризниці, а паламар загасив дві свічки, яких вистачило для тихої утрені.

Вийшовши з церкви, Мегре і граф побачили, що обрій посвітлішав. У ранковій пітьмі чіткіше вимальовувалися білі стіни близьких будинків. Жовта машина стояла на майдані під деревами.

Збентеження Сен-Ф'якра було очевидне. Він поглядав на Мегре з якимось здивуванням, можливо, тому, що той не поголився і був без краватки, хоч і в пальті.

— Ви встали сьогодні дуже рано!.. — буркнув комісар. — Перший поїзд, швидкий, відходить з Мулена о сьомій годині три хвилини...

— Нічого не розумію! Ви не поїхали поїздом через те що...

— Ви забули про Марію Васильєву...

Це так просто! І так природно! Присутність Морісової коханки в замку була небажана, отже, він відвіз її до Мулена машиною, посадив на паризький поїзд, повернувся і по дорозі зазирнув до освітленої церкви.

Однак Мегре це не задовольняло. Він намагався перехопити тривожні погляди графа, який, здавалося, чекав, а може боявся, чогось.

— Її важко назвати лагідною! — кинув Мегре.

— Вона знала кращі часи. Отже, ви розумієте, вона дуже вразлива... Зрозумівши, що я волів би приховати наш зв'язок...

— Він триває вже давно?

— Неповний рік... Для Марії це не так легко... У нас були досить тяжкі періоди...

Нарешті його погляд зупинився. Мегре простежив за ним і побачив позаду священика, що саме виходив з церкви. Він був певен, що очі графа і священика зустрілися; священик виявляв ознаки такого самого збентеження, як і граф де Сен-Ф'якр.

Мегре хотів поставити йому кілька запитань. Але священик з незграбним поспіхом вклонився в бік обох чоловіків і зник у дверях свого будинку.

— Він не схожий на сільського кюре…

Моріс не відповів. За хвилину крізь освітлене вікно вони побачили священика, який уже сидів за столом перед своїм сніданком, і служницю. Вона принесла йому кавник, що парував.

Діти з ранцями за плечима йшли до школи. Поверхня ставка посвітлішала й засріблилася.

— Чи зробили ви якісь розпорядження щодо…

— Щодо чого? — квапливо перебив комісара його співбесідник.

— Щодо похорону… Уночі хтось залишався біля покійниці?

— Ні! Про це йшла мова, але… Готьє вважає, що цього більше не роблять…

З боку замка долинуло тріскотіння двотактного двигуна. Незабаром з двору виїхав і помчав у напрямку Мулена мотоцикл; за кермом Мегре впізнав сина Готьє, котрого бачив учора. Він був у бежевому плащі й картатому кашкеті.

Моріс де Сен-Ф'якр не знав, що йому робити. Сісти в машину він не наважувався. А говорити з комісаром йому не було про що.

— Готьє роздобув сорок тисяч франків?

— Ні… Так… Тобто…

Мегре з цікавістю подивився на графа, здивований його розгубленістю.

— То знайшли гроші чи ні? Вчора мені здавалося, що тут не обійшлося без якогось хитрування. Бо, незважаючи на попередні позички під заставу й на борги, все одно можна дістати значно більшу суму…

Та Моріс мовчав. Він мав переляканий вигляд; хоча для цього, здавалося, не було ніяких підстав. І те, що він сказав, не мало жодного зв'язку з усією попередньою розмовою:

— Скажіть мені відверто, комісаре… Ви мене підозрюєте?

— В чому?

— Ви й самі знаєте… Я хочу знати…

— У мене не більше підстав підозрювати вас, ніж будь-кого іншого… — ухильно відповів Мегре.

Почувши це, його співрозмовник аж підскочив.

— Дякую!.. Коли так, то про це треба сказати людям. Розумієте?.. Інакше моє становище буде нестерпне…

— У який банк мають подати до оплати чек?

— У "Комтуар д'ескомт".

Якась жінка котила до кладки тачку з двома великими кошиками білизни. Священик походжав по кімнаті, читаючи грубий молитовник, але комісар був певний, що він час од часу кидає в їхній бік занепокоєні погляди.

— Я скоро прийду до вас у замок.

— Скоро?

— Так, дуже скоро.

Тепер Мегре не мав жодного сумніву: Моріс де Сен-Ф'якр остаточно втратив рівновагу. Він сів у машину, як приречений. А за вікном свого будинку стояв священик і дивився, як він від'їздить.

Мегре пішов до корчми, щоб принаймні пов'язати краватку. В ту хвилину, коли він наблизився до корчми, Жан Метейє вийшов з бакалійної крамнички. Він був у пальті, накинутому просто на піжаму. Вгледівши комісара, він переможно глянув на нього.

— Вам дзвонили?

Молодик відповів досить уїдливо:

— Мій адвокат прибуває о восьмій п'ятдесят.

До нього повернулась упевненість. Яйця здалися йому недовареними; він звелів їх доварити й чекав, тарабанячи пальцями по столу.

З віконця своєї кімнати Мегре бачив двір замка, спортивну машину Моріса де Сен-Ф'якра, який, здавалося, не знав, що йому робити. Чи не хоче він піти до села пішки?

Комісар квапливо одягся і за кілька хвилин прямував уже до замка. Неподалік від церкви він здибав графа.

— Куди це ви йдете? — запитав Мегре.

— Та нікуди! І сам не знаю...

— Може, захотіли помолитися?

Граф зблід, немовби ці слова ховали в собі якийсь таємничий і жахливий зміст.

Моріс де Сен-Ф'якр не був створений для таких випробувань, хоч зовні виглядав дужою, повною сил людиною, спортсменом із залізним здоров'ям. Та той, хто добре придивився б до графа, помітив би в ньому щось тендітне.

В його руках майже не відчувалось енергії. Сен-Ф'якр, безперечно, провів безсонну ніч і тому здавався тепер украй стомленим.

— Ви вже наказали замовити жалобні повідомлення?

— Ні.

— Але ж члени вашої родини… сусідні поміщики…

Граф скипів:

— Вони все одно не приїхали б! Ви й самі це розумієте! Раніше — так! Коли ще жив мій батько… В сезон полювання в замок приїздило до тридцяти гостей одночасно, жили в нас цілими тижнями…

Мегре знав це краще, ніж будь-хто, бо хто ж, як не він, коли влаштовували лови, любив одягати білу сорочку нагонича!

— Відтоді… — І Моріс знизав плечима, що мало означати: "Занепад… інтриги… капості".

По всій окрузі Беррі, напевно, пішла чутка про божевільну графиню, яка кинула тінь на останні роки свого життя історіями з цими

секретарями! А тут іще ферми, що їх селяни купували в неї одну за одною! І синочок, що робив дурниці в Парижі!

— Як ви гадаєте, чи можна поховати її завтра?.. Розумієте?.. Краще, щоб ця ситуація тривала якомога менше часу…

Повз них повільно проїхав віз із гноєм. Важкі колеса, здавалося, кришили брук на дорозі. Був уже день, ще похмуріший, ніж учора, але не такий вітряний. Мегре здаля впізнав Готьє, який ішов через двір і, здавалося, мав намір підійти до нього.

І тут сталося щось незрозуміле.

— З вашого дозволу… — сказав своєму супутникові комісар і швидко попростував до замка.

Непройшовши й ста метрів, він озирнувся. Моріс де Сен-Ф'якр стояв на порозі будинку, де жив священик. Він уже, певно, подзвонив, та, зрозумівши, що його помітили, квапливо пішов геть, не чекаючи, поки йому відчинять.

Граф ішов навмання. Вся його поведінка свідчила про те, що він чимось занепокоєний. Комісар наблизився до управителя, який, побачивши, що Мегре сам іде до нього, зупинився й чекав його з зарозумілим виглядом.

— Чого вам треба?

— Нічого особливого. Ви знайшли для графа сорок тисяч франків?

— Ні? Хотів би я побачити того, хто знайде їх у цілій окрузі! Адже всі знають, чого вартий його підпис.

— То що ж робити?

— Хай викручується, як знає! Це мене не обходить!

Граф де Сен-Ф'якр повернувся на замкове подвір'я. Видно було, що він хоче щось зробити, та з якоїсь причини це здається йому неможливим. Нарешті, зважившись, він наддав ходи й підійшов до них.

— Готьє! Зайдіть до бібліотеки, я хочу дати вам деякі вказівки. — І, обернувшись до Мегре, неохоче додав: — До скорого побачення, комісаре!

* * *

Коли Мегре проходив повз будинок священика, у нього було таке враження, що хтось стежить за ним з-за фіранки. Проте він не міг би стверджувати це з певністю, бо, коли зовсім розвиднілося, в будинку загасили світло.

Перед корчмою стояло таксі. Увійшовши до корчми, комісар побачив, що разом з Жаном Метейє за столом сидить якийсь незнайомець. На ньому були елегантні смугасті штани й піджак, облямований шовковою стрічкою.

Коли комісар увійшов, він квапливо підвівся й побіг до нього.

— Мені сказали, що ви офіцер кримінальної поліції... Дозвольте відрекомендуватися: метр Тальє, член колегії адвокатів міста Бурж... — І подав Мегре руку. — Може, присядете до нас?..

Жан Метейє підвівся, але всім своїм виглядом показував, що аж ніяк не схвалює запобігливості свого адвоката.

— Хазяйко! Принесіть нам, коли ласка… — І, немов на пораду, звернувся до Мегре: —Що ви питимете?.. Коли на дворі така холоднеча, може, варто замовити доброго грогу?.. Три гроги, дитя моє…

Дитя!.. Бідолашна Марі Татен не звикла до таких церемоній.

— Сподіваюся, комісаре, ви пробачите моєму клієнтові… Якщо я правильно зрозумів його, він повівся трохи недовірливо щодо вас… Але не забувайте, що він із доброї родини й нічого не може собі закинути. Підозри, що виникли навколо його особи, могли його обурити… Його кепський гумор учора, якщо можна так висловитись, — найкращий доказ його абсолютної непричетності до цієї справи…

З таким співрозмовником не було потреби розтуляти рота. Він брав на себе все — запитання й відповіді, супроводжуючи їх украдливими жестами.

— Звичайно, я ще не в курсі всіх подробиць… Якщо я правильно зрозумів, графиня де Сен-Ф'якр померла вчора, під час першої меси, від розриву серця… З другого боку, в її молитовнику знайдено папірець, який наводить на думку, що ця смерть викликана сильним зворушенням… Але хіба син жертви, який буцімто випадково опинився поблизу, дав позов?.. Ні!.. А втім, я гадаю, що цей позов було б відхилено… Злочин, — якщо він справді мав тут місце, — не досить виразний, щоб обумовити ухвалу судової палати про притягнення когось до відповідальності… Згодні зі мною чи ні? Позову немає! Отже, немає юридичних підстав. Та це не заважає мені розуміти розслідування, що його ви провадите самохіть, в неофіційному порядку… Для мого клієнта мало, щоб його не переслідували. Він хоче, аби з нього було знято всяку підозру… Простежте мою думку. Яке, власне, було його становище в замку? Становище приймака… Графиня, лишившись сама, далеко від сина, що завдавав їй стільки неприємностей, відчула полегкість, коли поруч неї з'явився вірний і розумний секретар… Мій клієнт не ледар… Його не задовольняло безтурботне життя, яке він міг собі дозволити в замку. Він працював, шукав вигідних вкладів для грошей. Навіть

зайнявся новітніми винаходами… Тож яку він міг мати користь від смерті своєї благодійниці? Треба ще щось додати чи цього досить? Єдине моє бажання, комісаре, це допомогти вам установити… Та перед цим я маю вжити разом з нотаріусом кілька необхідних заходів… Жан Метейє — недосвідчена молода людина, він навіть не уявляв собі, що розгорнуться такі події… Все, що йому належить, зараз у замку, перемішане з речами небіжчиці графині. Отже, врахуймо, що туди прибули особи, які, безперечно, мають намір прибрати до рук…

— Кілька піжам і старі пантофлі! — буркнув Мегре, підводячись.

— Що ви сказали?

Протягом усієї цієї розмови Жан Метейє робив якісь записи в маленькому блокноті. Він почав заспокоювати свого адвоката, який теж хотів підвестися.

— Облиште! Я зрозумів із самого початку, що в особі комісара маю ворога! А згодом я довідався, що він певною мірою належить до оточення замка — його батько був управителем Сен-Ф'якрів, і саме в цьому селі він народився. Я вас застерігав, метре… Ви самі-захотіли…

Годинник на стіні показував десяту. Мегре підрахував, що поїзд, у якому їхала Марія Васильєва, вже півгодини як мав прибути на Ліонський вокзал.

— Перепрошую, — сказав він. — Ми ще побачимося з вами.

— Але…

Мегре зайшов до крамнички навпроти і, коли відчиняв двері, всередині дзенькнув дзвоник. Зв'язку з Парижем довелося чекати чверть години.

Мегре почувався таким стомленим, наче провів десяток звичайних розслідувань. Він був просто розбитий, морально й фізично.

— Даю Париж…

— Алло! Банк "Комтуар д'ескомт"?.. Говорять з кримінальної поліції… Один факт, будь ласка… Чек за підписом Сен-Ф'якра подано сьогодні вранці чи ні?.. Кажете, о дев'ятій? Отже, він був незабезпечений… Алло! Не роз'єднуйте, будь ласка, мадемуазель… Ви попросили пред'явника подати його пізніше?.. Дуже добре!.. Це мене й цікавило… Молода жінка, так?.. І вона внесла сорок тисяч франків?.. Дякую… Авжеж!.. Виплачуйте!.. Ні, ні, нічого особливого… Як тільки гроші було внесено…

Мегре вийшов з телефонної кабіни, відчуваючи ще більшу втому.

Моріс де Сен-Ф'якр протягом минулої ночі зумів знайти сорок тисяч франків і послав коханку до Парижа, щоб вона внесла їх у банк!

Зачиняючи за собою двері крамнички, комісар побачив священика, що вийшов із свого будинку з молитовником у руках і подався до замка.

Мегре наддав ходи і майже побіг, щоб устигнути туди разом з ним.

Він запізнився на цілу хвилину. Коли опинився на парадному дворі, двері саме зачинялися за кюре. І коли він подзвонив, з глибини коридора, з того боку, де була бібліотека, долинули кроки.

## Розділ VI

## ДВА ТАБОРИ

— Я піду спитаю, чи пан граф…

Та комісар не дав дворецькому докінчити цю фразу. Він пішов коридором, відтак звернув до бібліотеки; слуга скрушно зітхнув. Він більше не годен підтримувати пристойність! Люди входять і виходять, наче тут млин, а не замок! Це вже й справді кінець усьому!

Перш ніж відчинити двері бібліотеки, Мегре мить зачекав, але марно: за дверима не було чутно жодного звуку. А може, саме це надало його появі чогось величного і несподіваного.

Він постукав, гадаючи, що священик десь-інде. Але одразу ж пролунав чіткий і впевнений голос, що підкреслювалося глибокою тишею в кімнаті:

— Увійдіть!

Мегре штовхнув двері й зупинився. Граф де Сен-Ф'якр стояв, обпершись на ґотичний стіл, і дивився на нього.

Поруч, затопивши очі в килим, стояв священик, зберігаючи повну непорушність, наче боявся, що найменший рух може його зрадити.

Що вони тут роблять, один і другий, мовчазні, заціпенілі? Мегре волів би перервати їхню палку суперечку, ніж опинитися в такій глибокій тиші, що голос, здавалося, викликав у ній концентричні кола, як камінь, кинутий у воду.

Граф знову видався Мегре страшенно стомленим. А священик стояв наче прикутий до підлоги і погладжував пальцями молитовник.

— Вибачте, що потурбував вас…

Це прозвучало дещо іронічно, хоч він цього не хотів. А втім, хіба можна потурбувати людей, мовчазних і непорушних, як довколишні речі?

— Я маю новини з банку…

Граф перевів очі на священика; погляд його був твердий, майже злий.

Сцена мовчазності й непорушності тривала й далі. Дійових осіб можна було порівняти з гравцями в шахи, що довго й мовчки думають, перш ніж пересунути якогось пішака, а потім знову непорушно застигають.

Проте не заглиблення в думки робило їх такими нерухомими. Мегре був певен, що вони просто бояться зробити якийсь невдалий рух, незграбний маневр. І кожен пересував свого пішака лише тому, що мусив робити хід і був готовий забрати його назад.

— Я прийшов по вказівки щодо похорону! — нарешті сказав священик.

Це була неправда! Пішака поставлено не туди, куди треба! Це було настільки очевидно, що граф де Сен-Ф'якр усміхнувся.

— Я передбачав, що ви дзвонитимете до банку, — сказав він. — І я признаюся вам, що штовхнуло мене на таке рішення: бажання здихатися Марії Васильєвої, яка нізащо не хотіла залишити замок… Я дав їй зрозуміти, що це має першорядне значення.

В очах священика блиснула тривога.

"Нещасний, — думав, певно, він. — Заплутався в брехні! Сам іде в пастку. Пропав…"

Мовчання. Чиркнув сірник, попливли хмарки тютюнового диму, і комісар разом з димом видихнув запитання:

— Готьє дістав гроші?

— Граф мить повагався:

— Ні, комісаре… Зараз розповім…

На обличчі священика відбився неспокій. Він зблід, губи його скривилися в гіркій гримасі. Насилу стримувався, щоб не втрутитися в розмову.

— Послухайте, пане… Він більше не міг.

— Чи не будете ви такі ласкаві припинити цю розмову, поки ми з вами не поговоримо наодинці?..

Він усміхнувся так само, як хвилину тому граф Моріс. У бібліотеці було холодно. На полицях бракувало найкращих книг. У каміні лежали дрова, лишалося тільки запалити їх.

— Чи є у вас запальничка або…

Коли граф нахилився до каміна, священик кинув на Мегре відчайдушний погляд, наче благав про щось.

— А зараз, — мовив граф, повертаючись до обох чоловіків, — я в кількох словах поясню вам усю ситуацію. Із зовсім невідомої мені причини панотець, хоч він і керується найкращими намірами, дійшов висновку, що саме я… Навіщо боятися цих слів? Саме я вбив свою матір!.. Це справжній злочин, адже так? Хоч він, може, формально й не підпадає під передбачену законом кару…

Священик заціпенів, зберігаючи непорушність істоти, котра передчуває, що на неї ось-ось звалиться удар, відвернути який вона безсила.

— Панотець, певно, був щиро відданий моїй матері… Він, без сумніву, хотів би запобігти скандалові в замку… Учора ввечері він передав мені церковним сторожем сорок банкнот по тисячі франків, а також маленьку записку…

Погляд священика промовляв: "Нещасний! Ви самі себе занапастили!"

— А ось і записка! — вів далі граф де Сен-Ф'якр.

Мегре прочитав півголосом: "Будьте обережні. Я молюся за вас".

* * *

Ху! Всі троє наче ковтнули свіжого повітря. Моріс де Сен-Ф'якр одразу ж відчув потребу відірвати очі од підлоги, відмовитися від непорушності. Він одразу ж утратив надмірну серйозність, яка зовсім не пасувала до його темпераменту.

Він почав ходити сюди й туди, голос його бринів набагато вільніше.

— Ось, комісаре, чому ви бачили мене сьогодні вранці біля будинку священика та церкви… Сорок тисяч франків, які слід розглядати, зрозуміло, як позичку, я взяв, по-перше, як уже говорив вам, щоб здихатися коханки… Пробачте, панотче! По-друге, мені зовсім не хотілося потрапити до в'язниці в такий момент… Чого це ми всі стоїмо?.. Сідайте ж, нарешті, будь ласка… — Граф підійшов до дверей, відчинив їх і мить прислухався до шуму, що долинав з нижнього поверху. — Знову починається паломництво, — буркнув він. — Певно, треба було б подзвонити до Мулена, щоб спальню небіжчиці задрапірували чорним.

— І тут же провадив далі: — Думаю, що тепер ви все зрозуміли! Узявши гроші, я мусив заприсягтися панотцеві, що я не винен. Мені важко було це зробити при вас, комісаре, без ризику посилити ваші підозри. Це все!.. Наче вгадавши мої наміри, ви не залишали нас на самоті ані на мить уранці… Панотець прийшов сюди. Що його ще привело до мене, я не знаю, бо перед тим, як ви зайшли, він не промовив жодного слова…

В графових очах був смуток. Щоб приховати свій біль, він засміявся, але сміх цей прозвучав невесело.

— Це ж так просто, погодьтеся зі мною. Ідеться про людину, що вела більш ніж легковажне життя й підписувала незабезпечені чеки… Старий Готьє уникає мене!.. Його треба переконати, його теж, що… — Він раптом здивовано глянув на священика. — Отже, панотче… Що з вами робиться?

І справді, священик був мов хмара. Він уникав дивитися на молодого графа й намагався так само сховатися від очей Мегре.

Моріс де Сен-Ф'якр усе зрозумів і вигукнув з іще більшою гіркотою:

— Он воно що! Мені ще не вірять… І не вірить саме той, хто хоче допомогти мені врятуватися, хоч і впевнений у моїй провині…

Він підійшов до дверей, відчинив їх і гукнув, забуваючи, що в домі небіжчиця:

— Альбере!.. Альбере!.. Мерщій, чорт забирай!.. Принесіть нам чогось випити…

Увійшов дворецький, попрямував до шафи й вийняв звідти пляшку віскі й чарки. Всі мовчки дивились на нього. Моріс де Сен-Ф'якр зауважив з якоюсь дивною усмішкою:

— За моїх часів у замку не тримали віскі.

— То пан Жан…

— Ага!

Граф ковтнув віскі й пішов замкнути за слугою двері.

— Отак-то воно, тут багато чого змінилося… — промимрив він, наче сам до себе.

Проте він не спускав очей зі священика, і той, дедалі більше ніяковіючи, промовив:

— Ви мені пробачте… Я вже мушу йти на урок закону божого…

— Хвилинку… Ви й надалі дотримуєтесь думки, що злочинець я, панотче?.. Та ні, не заперечуйте!.. Ви не з тих, хто вміє брехати. Тільки є певні моменти, які я хотів би з'ясувати… Бо ви мене не знаєте… Вас не було в Сен-Ф'якрі, коли тут жив я… Ви лише чули про мене… Що ж до матеріальних доказів, то їх немає… Комісар був свідком цієї трагедії й дещо вже знає…

— Благаю вас… — прошепотів священик.

— Ні!.. Ви не питимете?.. За ваше здоров'я, комісаре…

Граф похмуро дивився перед собою й сердито розвивав свою думку:

— Стільки людей тут можна було б запідозрити… Проте ви, — так, ви, — підозрюєте одного-однісінького мене… І я все більше думаю, чому саме… Я не спав цілу ніч… Перебрав усі можливі причини і нарешті, здається, знайшов… Що вам сказала моя мати?

Священик смертельно зблід.

— Я нічого не знаю… — пробелькотів він.

— Якщо ваша ласка, панотче… Ви мені допомогли, хай буде так! Ви позичили мені сорок тисяч франків, які дають мені змогу перепочити й належно поховати матір… Я вам щиро вдячний… Та разом з тим ви обтяжуєте мене своїми підозрами… Ви молитеся за мене… Це або надто багато, або надто мало…

В його голосі забриніли лихі, погрозливі нотки.

— Спочатку я гадав, що ми з'ясуємо все це з вами без пана Мегре… Гаразд! Я радий, що він тут… Що більше я над цим думаю, то виразніше передбачаю якісь ускладнення…

— Благаю вас, не мучте мене…

— Ні, панотче, ви не вийдете звідси, не сказавши мені правди! — мовив граф.

Тепер це була зовсім інша людина. Він був ладен на все. І, як усі легкодухі, як усі люди лагідної вдачі, він упав у неймовірну лють. Його громовий голос, певно, чули в кімнаті покійної, розташованій якраз над бібліотекою.

— Ви довго підтримували постійні контакти з моєю матір'ю… Гадаю, що Жан Метейє теж ходив до вашої церкви… Хто ж із них сказав вам щось таке… Мати, еге ж?

Мегре пригадав почуті вчора слова: "Таємниця сповіді…" — і зрозумів муки священика, його мученицький вигляд, його стан під зливою слів графа де Сен-Ф'якра.

— Що ж таке вона могла вам сказати?.. Ага, знаю!.. Якщо можна так висловитись, я був тут, коли почався цей занепад... Ми з вами знаємо про життя геть усе... — Він озирнувся довкола, ледь стримуючи гнів. — Були часи, коли кожен, хто входив до цієї зали, затамовував подих, бо тут працював мій батько, хазяїн... Тоді не було віскі в шафах... Зате полиці були заповнені книгами, як чашечки у бджолиних стільниках заповнені медом...

Мегре теж пам'ятав це! "Граф працює..."

Цих слів було досить, щоб змусити фермерів чекати у передпокої по дві години!

"Граф викликав мене до бібліотеки..." Батько Мегре розказував про це з повагою, бо це таки була важлива подія.

— Він беріг дрова й задовольнявся гасовою грілкою, яку ставили біля нього замість водяного опалення, — вів далі Моріс де Сен-Ф'якр. — Ви цього не знали... — звернувся він до розгубленого священика. — Ви застали в замку вже безладдя... Мати, лишившись без чоловіка... Та ще й коли її єдиний синочок пустував у Парижі і приїздив сюди лише для того, щоб вимагати гроші... Тоді й з'явилися секретарі...

Очі його заблищали, і Мегре здалося, що з них зараз закапають сльози.

— Що вона вам сказала?.. Боялася, що я сюди приїду, хіба ні?.. Вона знала, що їй доведеться латати ще одну дірку в моєму бюджеті, а це значить щось продавати, аби знову врятувати мене від сорому...

— Я б радив вам заспокоїтись! — глухо промовив священик.

— Не раніше, ніж я дізнаюся... Якщо вже ви почали мене підозрювати, не знаючи мене, з першої хвилини...

До розмови втрутився Мегре.

— Панотець подбав про зникнення молитовника… — повільно мовив він.

Він уже все зрозумів і тому протягував графові рятувальний круг. Він уявляв собі графиню, чию душу краяли докори сумління і боязнь гріха… Чи не боялася вона кари небесної?.. Чи не було їй соромно перед своїм сином?..

Вона була хворобливо екзальтована! То чому б не могла сказати, під покровом таємниці сповіді, одного чудового дня:

— Я боюся свого сина…

Бо вона ж його таки, певно, боялася. Гроші, що потрапляли до різних Жанів Метейє, кінець кінцем належали Морісові. Може, він вимагав показувати йому рахунки, коли приїздив сюди? Чи…

Мегре відчував, що саме такі думки, ще зовсім невиразні, народжуються в голові молодого чоловіка, і вирішив допомогти йому їх уточнити.

— Панотець не може вам нічого сказати, якщо графиня говорила щось під таємницю сповіді… — мовив Мегре, звертаючись до графа.

Це було сказано з граничною ясністю. Моріс де Сен-Ф'якр вирішив покласти край розмові.

— Пробачте, панотче… Я забув про вашу обітницю… Не гнівайтеся на мене, що я…

Він повернув ключ у дверях, відчинив їх.

— Я вдячний вам... Як тільки... як. тільки зможу, віддам вам сорок тисяч франків... Бо, гадаю, вони не з ваших особистих коштів...

— Я попросив їх у пані Рюїнар, удови колишнього нотаріуса...

— Дякую... До побачення...

Граф хотів грюкнути за ним дверима, але стримався і глянув Мегре у вічі, кинувши:

— Паскудство!

— Він хотів...

— Він хотів урятувати мене, я знаю!.. Він намагався запобігти скандалові, зберегти все, що ще лишилося від замка Сен-Ф'якр... Та це не те!.. — І він налив собі віскі. — Я думаю про цю бідолашну жінку!.. Стривайте, ви ж бачили Марію Васильєву... Та й усі інші, там, у Парижі... їх не мучать докори сумління... Але мати... Зверніть увагу: єдине, чого вона прагнула, — це стосується й цього Метейє, — бути комусь відданою... А потім бігла сповідатися... Вона, мабуть, вважала себе потворою... Звідси, певно, й страх перед моєю помстою... Ха-ха!..

Це був жахливий сміх!

— Ви бачите моє обурення, я звинувачую рідну матір у... А цей кюре нічого не зрозумів!.. Він бачить життя таким, як у книгах! За життя матері він, певно, намагався врятувати її від неї самої... А коли вона померла, вважає своїм обов'язком урятувати мене... Я можу побитися об заклад, що він саме мене вважає винуватцем... — Він уважно подивився комісарові у вічі й запитав: — А ви?

Але Мегре не відповідав, і він провадив далі:

— Адже стався злочин… Злочин, який міг заподіяти лише підлий мерзотник… Нікчема, бридка падлюка!.. Невже правосуддя безсиле проти нього? Я чув про це сьогодні вранці… Я хочу сказати вам одну річ, комісаре, і обіцяю, що зроблю це, незважаючи ні на що… Ця падлюка, коли він потрапить мені до рук, матиме справу лише зі мною…І мені не потрібен буде револьвер, ані якась інша зброя… Лише оці руки…

Віскі, певно, розпалило його. Він відчував це, бо провів рукою по чолу, зазирнув у дзеркало і скорчив собі глузливу гримасу.

— І все це не перешкодило б тому, щоб мене посадили за ґрати ще до похорону! Я був не досить увічливий з кюре… Удова колишнього нотаріуса оплачує мої борги… Що ж це таке, скажіть? Я навіть не пам'ятаю, яка вона…

— Це дама, що завжди ходить у білому… Її будинок по дорозі до Матіньйона…

Моріс де Сен-Ф'якр заспокоївся. Його вибух був лише спалахом соломи. Він знову налив собі віскі, мить повагався, а тоді вихилив усе одним духом, скривившись від огиди.

— Ви чуєте?

— Що?

— Люди з усієї околиці йдуть до небіжчиці! Я мав би бути там, у глибокій жалобі, з заплаканими очима, й сумно тиснути всім руки. Одразу, як тільки вони виходять надвір, починаються пересуди… А й справді, скажіть, чому ви тут, якщо, як ви кажете, правосуддя не займається цією справою? — запитав він підозріливо.

— Може з'явитися щось нове…

— А якщо я знайду винуватця, ви не дозволите мені його…

Його зціплений кулак був красномовніший за цілу промову.

— Я вас покидаю, — перебив його Мегре. — Мені треба побачити, що діється в другому таборі…

— Що це за другий табір?

— Той, що в корчмі! Жан Метейє і його адвокат, який приїхав сьогодні вранці…

— Він найняв адвоката?

— Це завбачливий хлопець… Уранці дійові особи поділилися так: ви й священик — у замку; в корчмі — Метейє і його радник…

— Ви гадаєте, він здатний на…

— Ви пробачите мені, якщо я собі наллю?

Мегре випив чарку віскі, витер губи й набив люльку, перед тим як піти.

— Ви, звичайно, не вмієте користуватися лінотипом?

Граф знизав плечима.

— Я взагалі нічого не вмію… Це для мене справжнє лихо!..

— В усякому разі, ви не поїдете з села, не попередивши мене?

У відповідь — поважний, замислений погляд, серйозний твердий голос:

— Я вам це обіцяю?

* * *

Мегре був уже на сходах під'їзду, коли його наздогнав якийсь чоловік. Він ніяк не міг зрозуміти, звідки той узявся.

— Даруйте, пане комісаре… Я хотів би, щоб ви приділили мені кілька хвилин… Я маю на увазі…

— Що саме?

— Що ви належите до близьких цього дому… Ваш батько працював у цій садибі… Будьте такі ласкаві, зайдіть випити чарчину до моєї хати…

І управитель із шпакуватою борідкою повів його через увесь двір до своєї оселі. Там уже все було напоготові. Стояла пляшка вина, етикетка якої свідчила про солідну витримку. Сухі тістечка. З кухні линув запах капусти з салом.

— Якщо вірити вашим словам, ви знали замок за зовсім інших обставин… Коли я прибув сюди, безладдя вже розпочалося… Тут був молодик із Парижа, який… Це Марк, який зберігся ще з часів старого графа… Без цукру, гадаю?

Мегре дивився на стіл з різьбленими левами, що тримали в пашах мідні кільця. І знову відчув себе вкрай стомленим. Колись він міг заходити до цієї кімнати тільки в пантофлях, бо тут був начищений паркет.

— Я не знаю, що мені чинити… Хотілося б з вами порадитись. Ми люди бідні… Ви ж знаєте роботу управителя: вона не збагачує… Іноді в суботу в касі не лишається жодного шеляга й доводиться зі своєї кишені платити поденщикам… Буває й так, що я даю свої гроші на купівлю худоби…

— Інакше кажучи, у двох словах, графиня заборгувала їм якусь суму!

— Небіжчиця зовсім не розумілася на цих справах… Гроші розпливалися на всі боки… Їх не вистачало інколи на найнеобхідніше…

— І тоді ви…

— Ваш батько зробив би так само, хіба ні? Бувають випадки, коли за всяку ціну треба приховати від селян, що каса порожня… Я брав тоді зі своїх заощаджень…

— Скільки?

— Ще чарочку?.. Я не підраховував… Щонайменше сімдесят тисяч… А тепер, на похорон, я знову…

Мегре чітко пригадав давню сцену: маленький кабінет батька, субота, близько п'ятої години. Усі, що працюють у замку, від прачок до наймитів, чекають на дворі. Старий Мегре, сидячи за столом, розкладає гроші невеликими купками. Кожен підходить по черзі, ставить у відомості свій підпис або просто хрестик…

— От я й думаю зараз, як мені все те повернути… Для таких людей, як ми, це…

— Так, розумію!.. А ви поставили новий камін!

— Тобто замінили дерев'яний мармуровим… Так краще…

— Набагато краще! — буркнув Мегре.

— Ви ж розумієте! Зараз усі кредитори як накинуться! Доведеться продавати! А ці застави…

Крісло, в якому сидів Мегре, було зовсім нове, як і камін; напевно, його куплено на бульварі Барбес. На буфеті стояв патефон.

— Якби в мене не було сина, я б нічого не робив, але Емілеві треба виходити в люди… Я не хочу прискорювати події…

Коридором пройшла дівчина.

— У вас є й дочка?

— Ні! То сусідська дівчина. Приходить прибирати.

— Гаразд! Ми ще поговоримо, пане Готьє. Пробачте, але мене чекає ще багато справ…

— Іще чарку?

— Дякую… Ви сказали, близько сімдесяти тисяч?

І Мегре вийшов, заклавши руки в кишені. Він пройшов крізь стадо гусей, обійшов ставок, замерзлий, як дзеркало. Годинник на церковній вежі вибив дванадцяту.

Жан Метейє та адвокат уже обідали. На закуску в них були сардини, філе оселедця, ковбаса. На сусідньому столику стояли недопиті чарки.

Обоє були в доброму гуморі. Мегре зустріли насмішкуватими поглядами і переморгнулися. Серветок для шановного метра в корчмі не знайшлося.

— То, може, хоч трюфелі знайдуться у вас до курчати? — спитав адвокат.

Бідолашна Марі Татен! Вона принесла маленьку баночку трюфелів від бакалійника, але не могла її відкрити й не наважувалася признатися в цьому.

— Знайдуться, пане!

— То давайте мерщій! Від тутешнього повітря в мене страшенний апетит!

Мегре пішов на кухню і своїм ножем відкрив банку. Косоока Марі тихо прошепотіла:

— Мені так незручно… я…

— Замовч, Марі! — урвав він її.

Один табір… Два табори… Три?

Йому схотілося пожартувати з Марі, щоб хоч на хвильку забутися.

— До речі, панотець просив переказати, що тобі відпущено триста днів! Гріхи за триста днів!

Марі Татен, що не розуміла жартів, дивилась на свого огрядного приятеля з острахом і шанобливою приязню водночас.

Розділ VII

ЗУСТРІЧІ В МУЛЕНІ

Мегре подзвонив до Мулена й замовив таксі. Комісар здивувався, коли таксі приїхало ледве через десять хвилин після виклику, але все з'ясувалося, коли він пішов до виходу. Адвокат, що допивав каву, зупинив Мегре словами:

— Пробачте, це наша машина... Однак, якщо ви хочете поїхати разом з нами...

— Дякую...

Жан Метейє з адвокатом поїхали першими у великому драндулеті, на якому ще красувався герб його колишнього власника. Мегре поїхав за чверть години і по дорозі, розмовляючи з шофером, роздивлявся довкола.

Пейзаж був одноманітний: дві шереги тополь обабіч дороги, рілля, наскільки сягає око, і зрідка — квадрат лісу або тьмяне дзеркало ставка.

Здебільшого тут були вбогі халупи. Фермерських господарств тут не було, самі лише великі маєтки. Один з них, що належав герцогу Т., охоплював три села.

Маєток Сен-Ф'якрів включав колись дві тисячі гектарів землі, аж поки не почались розпродаж за розпродажем.

Єдиним транспортним засобом тут був старий паризький автобус, що його купив якийсь селянин. Він ходив раз на день з Мулена до Сен-Ф'якра.

— Справжня глушина! — сказав шофер. — Бачите, й зараз тут нічого нема. А взимку й поготів...

Коли вони їхали вниз по головній вулиці Мулена, годинник на церкві Сен-П'єр показував пів на третій. Мегре вийшов з таксі навпроти банку "Комтуар д'ескомт" і розплатився з водієм. Тільки-но він рушив до банку, як звідти вийшла жінка, ведучи за руку хлопчика.

Комісар квапливо підійшов до вітрини, щоб його не помітили. Це була селянка в святковому вбранні, капелюшку, з талією, затягнутою корсетом. Вона гордовито виступала, тягнучи за собою хлопця, про якого турбувалася не більше, ніж про звичайний пакунок.

Це була Ернестова мати — мати рудого служки з церкви Сен-Ф'якр.

Вулиця вирувала життям. Ернестові дуже хотілося постояти перед вітринами, але мати вперто тягла його за собою. Хлопчик плутався в шлейфі її чорної спідниці й затинався. Аж ось вона нахилилася до нього й щось сказала. І, наче це було домовлено заздалегідь, увійшла разом з ним до крамниці іграшок.

Мегре не наважувався підійти ближче. Проте це не завадило йому почути, як невдовзі з крамнички долинули звуки сюрчка. Там випробовувалися всі сюрчки, які тільки можна собі уявити, й кінець кінцем церковний служка, очевидно, зупинився на двоголосому бойскаутському сюрчку.

Хлопець вийшов із сюрчком на шиї, але мати потягла його далі, не даючи досхочу посюрчати на вулиці.

* * *

Це було звичайне відділення банку, типове для провінції. Довгий дубовий бар'єр. П'ять клерків схилилися над своїми столами. Мегре

попрямував до віконця з табличкою "Поточні рахунки", і назустріч йому підвівся клерк.

Мегре хотів довідатися про розмір статків Сен-Фякр, а надто про грошові операції протягом останніх тижнів, навіть днів; це могло навести на якийсь слід.

Він довго мовчав, уважно розглядаючи юнака, який тримав себе коректно, не виявляючи жодних ознак нетерпіння.

— Ви Еміль Готьє, так?

Мегре двічі бачив, як той їхав на мотоциклі, але не міг роздивитись його обличчя. На думку, що це Готьє, його навела дивовижна схожість молодого клерка з управителем ламка. І не так схожість в окремих рисах, як схожість узагалі. Вони були однієї будови: різкі риси обличчя, міцний кістяк. І однаковий рівень розвитку або майже однаковий — у сина обличчя випещене, не таке, як у хліборобів, погляд інтелігентніший, впевненість у собі, властива "освіченій" людині.

І разом з тим Еміль іще не став справжнім городянином, його волосся, хоч і змащене якоюсь косметикою, і не стирчало на маківці. Щоки його були рум'яні й здавалися свіжо вимитими, як у сільських хлюстів недільного ранку.

— Так, це я.

Він не збентежився. Мегре був певен, що це зразковій клерк, якому директор повністю довіряє і який невдовзі, дістане підвищення.

Костюм чорний, пошитий у кравця, але тутешнього, з шерстяного трико, якому немає зносу. Його батько носив целулоїдні комірці, а він — м'які, з тканини, але краватка на. ньому була ще така, як продають у крамницях — з навічно зав'язаним вузлом, на гумці.

— Ви впізнали мене?

— Ні! Мені здається, ви з поліції…

— Я хотів би дістати деякі відомості про стан рахунку графа де Сен-Ф'якра.

— Це неважко! Я веду цей рахунок, як і багато інших. Він був чемний, добре вихований. У школі, певно, його любили всі вчителі.

— Передайте мені рахунок Сен-Ф'якра! — звернувся він до жінки, що сиділа позад нього. І зазирнув у великий жовтий аркуш.

— Вас цікавить хід розрахунків, загальне сальдо чи всі основні дані?

Він принаймні був точний.

— З ними все гаразд?

— Пройдіть, будь ласка, сюди… Нас можуть почути…

Вони пройшли в глибину залу, розділеного дубовим бар'єром.

— Мій батько, певно, сказав вам, що графиня була дуже непрактична… Мені траплялося перехоплювати під час операцій чеки, що не були забезпечені… Зверніть увагу, вона цього навіть не знала… Підписувала чеки, не дбаючи про стан свого рахунку… Отже, коли я телефонував, щоб до вести це до її відома, вона жахалася… Навіть сьогодні вранці подали три чеки, і я був змушений повернути їх… Мені звелено нічого не виплачувати, поки не…

— Розорення повне?

— Не те щоб повне, власне… Три орендні ділянки з п'яти вже продано… А дві останні закладено, так само як і замок… Графиня мала прибутковий будинок у Парижі, що, як-не-як, давав їй невелику ренту… Але коли вона одним розчерком пера переказувала сорок або п'ятдесят тисяч франків на рахунок свого сина, це вибивало з колії… Я завжди намагався зробити все, що міг… Зволікав із чеками, змушуючи подавати їх удруге або втретє… Мій батько…

— Знаю, авансував своїми грошима…

— Це все, що я можу вам сказати… На даний момент пасивне сальдо становить рівно сімсот сімдесят п'ять франків… Зважте, що земельні податки за минулий рік іще не сплачено й що судовий виконавець тиждень тому послав їй перше нагадуванні.

— Жан Метейє в курсі справи?

— Він у курсі всіх справ і навіть трохи більше, ніж просто в курсі.

— Що ви хочете цим сказати?

— Нічого!

— Вам не здається, що він витає в хмарах і на цих справах не розуміється?

Але Еміль Готьє скромно ухилився від відповіді.

— Це все, що ви хотіли знати?

— Чи має у вас рахунок хтось інший з мешканців Сен-Ф'якра?

— Ні.

— І ніхто не приходив сьогодні з якоюсь грошовою операцією? Скажімо, з чеком?

— Ні, ніхто.

— А ви весь час були біля віконця?

— Не відходив ані на хвильку!

Еміль Готьє нітрохи не бентежився. Він тримався з гідністю сумлінного клерка, що як належить відповідає офіційній особі.

— Може, ви хочете зустрітися з директором? А втім, він не зможе сказати вам з цього приводу більше, ніж я...

* * *

Засвітилися ліхтарі. Рух на головній вулиці був майже як у великому місті. Перед усіма кав'ярнями вишикувалися довгі низки автомашин.

З'явилася процесія: два верблюди і слоненя, що несли на спинах полотняні афіші цирку шапіто. Цирк було розбито на площі Перемоги.

В одній із бакалійних крамничок Мегре помітив матір рудого хлопчиська; не випускаючи його руки" вона купувала консерви.

Трохи далі він мало не наштовхнувся на Метене і його адвоката, які йшли і сперечалися.

— ... вони змушені заблокувати рахунок... — сказав адвокат.

Вони не помітили комісара й попростували до банку.

Хоч-не-хоч, а люди змушені зустрічатися один з одним десятки разів на головній вулиці завдовжки в півкілометра, де зосереджене все ділове життя.

Мегре пішов до друкарні газети "Журналь де Мулен". Кабінети журналістів виходили вікнами на вулицю. Фасад був з модерними вітринами, бетонний, з безліччю фотографій агентств і останніх новин, написаних синім олівцем від руки на довгих паперових стрічках.

"Маньчжурія. Агентство Гавас повідомляє, що..."

Але щоб потрапити до друкарні, треба було пройти крізь темний глухий кут. Орієнтуватись доводилося по гуркоту ротаційної машини. В напівпорожньому цеху біля високих мармурових талерів працювали люди в синіх блузах. У глибині видніла скляна будка з двома лінотипами; звідти долинало їхнє кулеметне цокотіння.

— Мені потрібен начальник цеху...

Довелося буквально кричати, бо машини гуркотіли, як грім. Від запаху фарби дерло в горлі. Маленький чоловічок у синій блузі, який вирівнював рядки набору в сталевій рамі, приклав до вуха руку.

— Ви начальник цеху?

— Метранпаж!

Мегре вийняв зі свого гаманця папірець із текстом, який спричинив трагедію в Сен-Ф'якрі. Чоловічок, поправляючи на носі окуляри в сталевій оправі, нерозуміюче подивився на папірець. "Якого біса йому від мене треба?" — напевно, думав він.

— Це зроблено у вас?

— Га?..

Повз них пробігали люди із стосами газет.

— Я питаю, чи це надруковано тут.

— Ходімо!

У дворі з розмовою пішло легше. Тут було холодію, але можна було принаймні розмовляти майже нормальним голосом.

— Що ви мене питали?

— Ви впізнаєте цей набір?

— Це латинський, кегль десять…

— Набрано у вас?

— Майже всі лінотипи мають комплект латинського шрифту.

— А є ще десь лінотип в Мулені, крім вашої друкарні?

— Ні… Є в Невері, в Буржі, Шатору, Отені та ще…

— У цьому відбитку ви не бачите нічого особливого?

— Його відбито вручну… Хтось хотів, аби повірили, буцімто це вирізка з газети, адже так?.. Мене якось теж просили зробити таку штуку, для жарту…

— Ага!

— Років п'ятнадцять тому, не менше… Тоді ще ми набирали газету вручну…

— А папір не дозволяє вам зробити якийсь висновок?

— Майже всі провінціальні газети користуються папером одного й того ж постачальника. Це німецький папір… Перепрошую, мені саме треба закінчити верстку н'єврського видання…

— Ви знаєте Жана Метейє?

Чоловік знизав плечима.

— Якої ви про нього думки?

— Якщо його послухати, то він краще за нас знає наше ремество. Він трохи несповна розуму… Йому дозволяють копирсатися в цеху через графиню, бо вона приятелька нашого патрона…

— Він уміє користуватися лінотипом?

— Гм!.. Принаймні він так каже!..

— А скажіть, він міг би набрати цей уривок?

— Якби мав вільних дві години, а то й більше… І якби він по десять разів набирав кожен рядок…

— Чи сідав він останнім часом за лінотип?

— А звідки ж мені знати? То він прийшов, то пішов собі. Він виводить нас усіх із терпіння своїм базіканням про новий спосіб виготовлення

кліше... Пробачте... Поїзд не чекатиме... А моя полоса ще не доверстана...

Наполягати не було рації. Мегре хотів був знову, вернутися до цеху, але потім передумав. У цих людей була розписана кожна хвилина. Всі були зайняті своєю справою.

Йому пощастило, однак, зав'язати розмову з учнем, що скручував цигарку.

— Що роблять із свинцевими рядками, коли вони відслужили своє?

— Їх пускають на переплавку.

— Як часто це робиться?

— Що два дні... Он, бачте, у кутку стоїть піч... Обережно, вона гаряча...

Мегре вийшов на вулицю, почуваючи себе трохи стомленим, а трохи розчарованим. Щойно смеркло. Від холоду, здавалося, на вулиці було світло, світліше, ніж звичайно в таку пору. Перед крамницею готового одягу походжав продавець, тупцюючи ногами і сякаючись у хустку. Він зупиняв перехожих:

— Зимове пальто!.. Чудовий англійський драп по ціні від двохсот франків... Заходьте! Це вас ні до чого не зобов'язує...

А трохи далі, перед "Кафе де Парі", звідки долинав цокіт більярдних куль, Мегре побачив жовту машину графа де Сен-Ф'якра.

Він увійшов до кафе, роздивився довкола і, не знайшовши графа, сів. Це було досить пристойне кафе. На естраді троє музикантів

настроювали свої інструменти. Перш ніж виконати чергову пісеньку, вони складали і виставляли її порядковий номер з трьох прямокутників із зазначеною на кожному цифрою.

У телефонній кабіні хтось розмовляв по телефону.

— Пива! — наказав Мегре гарсонові.

— Світлого чи темного?

Комісар не відповів, бо саме прислухався до голосу того, хто був у телефонній кабіні, але марно — він нічого не розібрав. Незабаром Сен-Ф'якр вийшов звідти, і касирка запитала його:

— Скільки разів ви дзвонили?

— Тричі.

— До Парижа, так?.. Тричі по вісім — двадцять чотири…

Граф побачив Мегре, зовсім невимушено підійшов до нього і сів поруч.

— Ви мені не казали, що збираєтесь до Мулена! Я б підвіз вас на своїй машині… Щоправда, вона відкрита, а в таку погоду, як зараз…

— Ви телефонували Марії Васильєвій?

— Ні! Я не бачу підстав приховувати від вас правду… Мені теж пива, гарсоне… Або краще ні! Чогось гарячого… ґроґу… Я телефонував такому собі панові Вольфу… Якщо ви його й не знаєте, то його знають інші там у вас на набережній Орфевр… Лихвар, якщо хочете знати. Я кілька разів удавався до його послуг… Оце теж спробував…

Мегре зацікавлено глянув на нього.

— Ви просили в нього грошей?

— За будь-який процент! І все одно він відмовив мені! Не дивіться так на мене! Сьогодні по обіді я був у банку…

— О котрій годині?

— Близько третьої… Звідти саме виходив молодий панок, якого ви знаєте, і його адвокат.

— Ви хотіли зняти з рахунку якусь суму?

— Хотів! Тільки не подумайте, що я хочу викликати в вас співчуття! Бувають люди, які, коли йдеться про гроші, чогось соромляться. Тільки не я! Отже, надіславши до Парижа сорок тисяч франків і заплативши за квиток Марії Васильєвої, я мав у кишені щось близько трьохсот франків. Я приїхав сюди, не знаючи, що на мене чекає… Я не взяв із собою нічого, крім того, що ви на мені бачите… У Парижі я заборгував кілька тисяч франків хазяйці мебльованих кімнат, і вона не дасть винести жодної з моїх речей…

Він говорив, стежачи очима за кулями, що котилися по зеленому сукну більярда. Гравці були тутешні молоді люди, які інколи кидали заздрісні погляди на елегантне вбрання графа.

— Оце і все! Я хотів би надягти жалобне вбрання принаймні на час похорону. Але в усій околиці не знайдеш кравця, який відкрив би мені кредит хоч на два дні… У банку мені відповіли, що материн рахунок заблоковано й що, крім того, від'ємне сальдо становить сімсот з лишком франків… А знаєте, хто повідомив мені цю приємну новину?

— Син вашого управителя!

— Так!

Він випив ковток пекучого ґроґу й замовк, уважно стежачи за більярдом. Оркестр заграв віденський вальс під цокання більярдних куль. Кумедний акомпанемент!

В кафе було жарко. Все довкола здавалося сірим, хоч світила електрика. Це було старовинне провінційне кафе з єдиною поступкою модернізмові — табличкою з написом: "Коктейлі по 6 франків склянка".

Мегре неквапливо курив. Він теж дивився на більярд, яскраво освітлений лампами з зеленими абажурами. Час від часу двері відчинялися, і вже за кілька секунд вривався повів крижаного вітру.

— Сядьмо в глибині залу…

Це був голос адвоката з Буржа. Він пройшов повз стіл, за яким сиділи Мегре з графом, а слідом ішов Жан Метейє у білих вовняних рукавичках. Але вони дивилися перед себе й побачили Мегре та графа лише тоді, коли сіли за стіл.

Їхні столи стояли майже навпроти один одного. Метейє злегка почервонів і замовив не зовсім твердим голосом:

— Мені шоколад!

Граф де Сен-Ф'якр неголосно пожартував:

— Давай, голубе!

Якась жінка всілася за столом посередині між обома групами; вона, як давня знайома, всміхнулася гарсонові й прошепотіла:

— Як завжди!

Їм подали шеррі. Жінка напудрилася, підвела помадою губи. Вона кліпала очима й не наважувалася звернути свій погляд у бік того чи другого столу.

На кого їй повести атаку — на Мегре, огрядного й лагідного, чи на адвоката, що був елегантніший і вже зиркав на неї з прихованою усмішкою?

— Отож, як бачите, я змушений іти за труною в сірому! — пробурмотів граф де Сен-Ф'якр. — Бо ж я не можу позичити чорний костюм у дворецького! Або надягти сюртук покійного батька!

За винятком адвоката, якого зацікавила жінка, всі дивилися на найближчий до них більярд.

Їх було три. Грали тільки на двох. Коли музиканти закінчували черговий номер, лунали вигуки "браво!". І раптом знову чувся дзенькіт склянок і тарілок.

— Три портвейни, три!

Двері відчинялися й зачинялися. До кафе вдирався холод, а потім його поступово поглинало затишне тепло.

Над третім більярдом спалахнули лампи — їх увімкнула касирка.

— Тридцять очок! — г— оголосив хтось.

А потім той самий голос додав:

— Півпляшки віші... А втім, ні, принесіть віттель з полуничним соком...

Це був Еміль Готьє, який ретельно обводив блакитною крейдою кінчик свого кия. Потім він переставив лічильник на нуль. Його партнером був заступник директора банку, старший років на десять, з чорними закрученими вусами.

Лише після третього удару, досить невдалого, Готьє помітив Мегре й привітався, трохи збентежений. А потім так поринув у гру, що не мав більше часу дивитися довкола.

— Звичайно, якщо ви не боїтеся холоду, в моїй машині знайдеться для вас місце... — сказав Моріс де Сен-Ф'якр. — Дозволите почастувати вас чим-небудь? Я б випив іще чарку...

— Гарсоне! — голосно покликав Жан Метейє. — Замовте мені сімнадцятий номер у Буржі!

Номер його батька!

Мегре курив люльку. Потім замовив іще пива. І жінка, мабуть, тому, що він був найогрядніший, нарешті зупинила свій вибір на ньому. Щоразу, коли він дивився в її бік, вона всміхалась йому, наче вони були давні знайомі.

Їй було зовсім невтямки, що він саме поринув у думки про стареньку, як її називав навіть рідний син, про ту, що лежала на другому поверсі там, у замку, і що перед нею проходили селяни, штовхаючи один одного під бік.

Тільки зараз він бачив її не мертвою. Мегре згадував, якою вона була колись давно, ще тоді, коли перед "Кафе де Парі" не стояли автомашини і тут іще не пили коктейлів.

У замковому парку, висока, струнка, шляхетна, як героїня роману про аристократів, вона йшла поруч із візком, що його котила нянька…

Мегре був тоді звичайний хлопчисько, чиє волосся, як в Еміля Готьє або рудого служки, вперто стирчало на маківці.

Хіба він не заздрив графові в той ранок, коли подружжя поїхало до Екс-ле-Бена автомашиною, однією з перших в усій околиці? Обличчя графині не було видно крізь вуалетку. Граф був у великих окулярах. Це було схоже на героїчне викрадення. А нянька тримала ручку немовляті й махала їм нею "до побачення!".

А зараз стареньку кроплять свяченою водою і в її покої пахне воском.

Еміль Готьє заклопотано крутився коло більярда, робив карколомні комбінації і з поважним виглядом стиха рахував:

— Сім…

Він збив іще одну кулю. Виграв! Його начальник із закрученими вусами промовив кислим голосом:

— Прекрасно!

Жан Метейє, якому усміхнений адвокат щось безупинно торохтів, і граф де Сен-Ф'якр, який нарешті лінивим жестом зупинив гарсона: "Повторіть!", стежили один за одним понад зеленим сукном більярда.

Мегре згадав про бойскаутський сюрчок. Гарний бронзовий сюрчок за два су; такого в нього ніколи не було.

Розділ VIII

## ЗАПРОШЕННЯ НА ВЕЧЕРЮ

— Ще одна телефонна розмова! — зітхнув Мегре, коли Метейє знову підвівся.

Але той не зайшов ні до телефонної кабіни, ні до туалету. До того ж повновидий адвокат сидів уже на краєчку стільця, як людина, що ніяк не наважиться підвестися. Він дивився на графа де Сен-Ф'якр і, здавалося, ледве стримував посмішку.

Може, Мегре був тут зайвий? Все це нагадувало комісарові його юнацькі роки: він із трьома чи чотирма приятелями у такій самій пивничці; дві жінки в протилежному кінці залу. Суперечки, вагання, нарешті підходить гарсон, якого покликали, щоб він передав банкноту…

Адвокат, як одразу ж можна було побачити по всій його поведінці, нервував. Жінка, що сиділа за два столи від Мегре, витлумачила це по-своєму. Вона всміхнулася, розкрила свою торбинку й дістала пудреницю.

— Я зараз прийду! — кинув комісар своєму сусідові.

Він перейшов зал слідом за Метейє і побачив двері, які спершу був не помітив. Вени виходили в просторий коридор, застелений червоним килимом. Біля телефонного комутатора, за стойкою, на якій лежала велика книга, сиділа чергова. Метейє саме закінчив розмову з черговою і відійшов од неї в ту мить, коли Мегре ступив крок уперед.

— Спасибі, мадемуазель… То ви кажете, перша вулиця праворуч?

Він не думав щось приховувати від комісара, чия присутність, здавалося, була йому байдужа. Більше того, в його очах промайнув веселий вогник.

— Я не знав, що тут готель, — звернувся Мегре до дівчини.

— Ви зупинилися в іншому? Можете пошкодувати… Адже наш готель найкращий у Мулені…

— Чи не у вас зупинився граф де Сен-Ф'якр?

Вона ледве не засміялася, та враз посерйознішала.

— Що він накоїв? — спитала вона трохи занепокоєно. — Ось уже вдруге за п'ять хвилин мене питають про…

— Що ви сказали моєму попередникові?

— Він хотів знати, чи граф де Сен-Ф'якр виходив з готелю вночі з суботи на неділю… Я не могла дати йому відповідь, бо нічний черговий ще не прийшов… Отже, цей пан спитав мене, чи є в нас гараж, і пішов туди…

Хай йому грець! Мегре лишалося тільки ходити за Метейє!

— І цей гараж на першій вулиці праворуч! — промовив він трохи роздратовано.

— Саме так! Він працює цілу ніч.

Жан Метейє, правду сказати, впорався швидко, бо коли Мегре завернув на потрібну вулицю, той, насвистуючи, виходив з гаража. Сторож жував щось у кутку.

— Так ви про те саме, що й пан, який тільки-но був… Жовта машина… Чи не брали її вночі з суботи на неділю?..

На столику перед ним уже лежала десятифранкова купюра. Мегре поклав поруч другу.

— Так, близько дванадцятої.

— А коли вона повернулася?

— Приблизно о третій ранку…

— Вона була брудна?

— Ні, не дуже… Зараз суха погода.

— Їх було двоє, так? Чоловік і жінка…

— Ні, тільки чоловік.

— Низенький, худий?

— Та ні, навпаки! Дуже високий і огрядний. Безперечно, граф де Сен-Ф'якр!

* * *

Коли Мегре повернувся до кафе, оркестр знову щось награвав; Метейє і його супутника в їхньому кутку вже не було. Тепер там не було нікого.

Підходячи до свого столика, Мегре побачив на тому місці, де щойно сидів сам, адвоката поруч із графом де Сен-Ф'якром.

Уздрівши комісара, той підвівся.

— Пробачте, якщо ваша ласка… Та ні! Сідайте на ваше місце, прошу вас…

Він не збирався йти звідси й сів на стільці навпроти них. Збуджений, з червоними плямами на вилицях, адвокат мав такий вигляд, наче поспішав покінчити з неприємним обов'язком. Очима він, здавалося, шукав Жана Метейє, але того не було видно.

— Зараз ви зрозумієте, пане комісар... Я б не дозволив собі піти до замка, адже це природно... Але оскільки сліпий випадок хоче, щоб ми з вами зустрілися, так би мовити, на нейтральному ґрунті...

Він намагався всміхнутися. Після кожної фрази він немовби вітав своїх співрозмовників, дякував їм за те, що вони схвалюють його слова.

— У такій гнітючій ситуації, як ця, не слід, як я й казав моєму клієнтові, ще більше ускладнювати все підвищеною вразливістю... Пан Жан Метейє дуже добре зрозумів мене... А коли ви повернулися, пане комісар, я саме переконував графа де Сен-Ф'якра, що ми прагнемо лише того, щоб порозумітися...

Мегре пробурмотів:

— Їй-богу!

А сам подумав: "Ти, друже мій, матимеш щастя, якщо протягом п'яти хвилин цей пан, до якого ти звертаєшся так улесливо, не вріже тобі в пику..."

Гравці в більярд кружляли навколо зеленого сукна. А жінка, залишивши на столі свою торбинку, підвелася й попрямувала в глиб залу.

— Ось іще одна жертва самообману, — сказав Мегре. І враз у нього сяйнула думка: а може, Метейє вийшов для того, щоб мати змогу поговорити з нею на вулиці без свідків?.. Отже, вона пішла пошукати його...

І він не помилився. Жінка походжала туди й сюди, очікуючи молодого чоловіка!

Адвокат говорив і говорив.

— Тут зараз виникла дуже складна ситуація, і ми з свого боку готові....

— До чого? — перебив Сен-Ф'якр.

— Та... до...

Він забув, що перед ним зараз не його склянка, і пригубив зі склянки Мегре.

— Розумію, це місце, можливо, невдало обране для... Момент теж... Проте подумайте, що ми знаємо краще, ніж будь-хто, фінансове становище вашої...

— Моєї матері! Що далі?

— Мій клієнт, виявивши делікатність, що робить йому честь, вирішив перейти до корчми...

Бідолаха адвокат! Зараз, коли Моріс де Сен-Ф'якр пильно дивився на нього, слова застрявали йому в горлі.

— Ви мене розумієте, авжеж, пане комісаре?.. Ми знаємо, що існує духівниця, віддана на збереження нотареві... Будьте спокійні, права графа там не обійдені... Але, разом із тим, там фігурує Жан Метейє... Фінансові справи заплутані... Мій клієнт єдиний, хто розбирається в них...

Мегре з захопленням стежив за виразом обличчя Сен-Ф'якра, якому вдавалося зберігати майже янгольський спокій. На його губах була навіть ледь помітна усмішка!

— Так, він зразковий секретар! — промовив він без тіні іронії.

— Зверніть увагу, що це хлопець із добропорядної родини, він дістав ґрунтовну освіту. Я знаю його батьків... Його батько...

— Повернімося до фінансових справ, якщо ваша ласка.

Це було просто здорово, адвокат ледве вірив власним вухам.

— Дозвольте запропонувати вам по чарці, панове... Гарсоне! Я вип'ю рафаель з лимоном...

Через два столи від них знову сіла жінка; вона похнюпилася, бо нікого не знайшла. Нічого не поробиш, доведеться підсипатися до котрогось із гравців у більярд.

— Я вже сказав, що мій клієнт готовий вам допомогти... Декому він не довіряє... Та він і сам скаже вам, що певні, досить сумнівні, операції були проведені деякими людьми, яких не часто мучить сумління... Нарешті...

Найважче лишилось позаду!.. А втім, адвокатові довелося проковтнути слину, перш як він зміг вести далі:

— Ви знайшли каси замка порожніми... Отже, оскільки потрібно, щоб ваша ясновельможна мати...

— Ваша ясновельможна мати! — з захватом повторив Мегре.

— Ваша ясновельможна мати… — адвокат затнувся, але й оком не змигнув. — Про що я говорив?.. Ага! Що похорон має бути гідний Сен-Ф'якрів… До того часу, поки справи не владнаються якнайкраще для кожного, мій клієнт готовий робити все…

— Інакше кажучи, дати гроші на похорон… Я правильно зрозумів?

Мегре не наважувався звести очі на графа. Він дивився на Еміля Готьє, який розпочав нову складну комбінацію, і напружено чекав грози, що ось-ось мала вибухнути поруч.

Але ні! Сен-Ф'якр підвівся і звернувся до новоприбулого:

— Сідайте до нашого столу, пане.

Це був Метейє, який щойно увійшов і якому адвокат, безперечно, вже дав зрозуміти, що все йде гаразд.

— Рафаель з лимоном теж?.. Гарсоне!..

У залі заплескали в долоні, бо оркестр закінчив номер. Коли стало тихше, всі відчули себе трохи ніяково, бо голоси лунали надто гучно. Тишу, що запала на мить, порушував тільки стукіт кістяних більярдних куль.

— Я тільки що сказав панові графу, який дуже добре зрозумів…

— Кому рафаель?

— Ви приїхали з Сен-Ф'якра на таксі, панове? В такому разі я віддаю свою машину у ваше розпорядження, щоб ви могли дістатися назад… Правда, буде трохи тіснувато… Я підвезу також комісара, як обіцяв… Гарсоне, скільки там?.. Та ні, що ви, прошу… Частую я.

Але адвокат уже підвівся й ткнув гарсонові стофранкову банкноту. Той спитав:

— За все?

— Авжеж! Авжеж!

А граф, люб'язно усміхаючись, промовив:

— Ви робите нам величезну приємність, шановний.

Еміль Готьє навіть забув про свою вдалу комбінацію, дивлячись, як усі четверо змагаються перед дверима у ввічливості.

* * *

Адвокат опинився на передньому сидінні, поруч із графом, який сів за кермо. Позаду Мегре зайняв стільки місця, що Жан Метейє ледве вмостився.

Було холодно. Фари світили тьмяно. Машина не мала глушителя, тому розмовляти було неможливо.

Чи Моріс де Сен-Ф'якр звик до такої шаленої їзди? Чи це маленька помста? Він промчав двадцять п'ять кілометрів від Мулена до замка менш ніж за чверть години, врізаючись у темряву і різко гальмуючи на поворотах. Одного разу він майже впритул проскочив віз, що їхав серединою шосе.

Холодний вітер бив в обличчя. Мегре обіруч тримав комір пальта. Селом промчали не зменшуючи швидкості, мигнуло тільки світло в корчмі, а потім майнула дзвініця церкви.

Біля під'їзду Сен-Ф'якр загальмував так різко, що пасажирів кинуло вперед. У кухні в підвалі вечеряли слуги. Хтось розкотисто реготав.

— З вашого дозволу, панове, я хотів би запросити вас повечеряти…

Метейє і адвокат непевно перезирнулися. Граф по-приятельському підштовхнув їх до дверей.

— Ласкаво прошу… Тепер моя черга, адже так?

У холі він додав:

— На жаль, це буде не дуже весело…

Мегре хотілося сказати йому кілька слів віч-на-віч, але граф не дав йому змоги це зробити й відчинив двері курильної кімнати.

— Чи не зачекаєте ви мене кілька хвилин?.. Поки що пийте аперитив, а я піду розпоряджуся… Ви знаєте, де пляшки, пане Метейє?.. Чи лишилося там щось?

Він натиснув кнопку дзвоника. Довелося довго чекати дворецького, який нарешті прийшов з повним ротом, тримаючи в руці серветку.

Сен-Ф'якр різким рухом вирвав її в нього.

— Покличте управителя… Потім з'єднайте мене по телефону із священиком та з будинком лікаря.

Він звернувся до присутніх:

— Ви дозволите?

Телефон був у холі. Як і інші покої замка, хол освітлювався погано. Адже у Сен-Ф'якрі не було електростанції, струм для замка давав надто слабкий мотор, і лампочки ледь жевріли. Обриси навколишніх предметів губилися в сутіні.

— Алло!.. Так, я наполягаю, щоб ви неодмінно... Спасибі, докторе...

Адвокат і Мегре були занепокоєні. Але вони ще не наважувалися виказати один одному свою тривогу. Аж ось Жан Метейє порушив мовчання, звернувшись до комісара:

— Що б мені вам запропонувати?.. Не думаю, щоб там залишився портвейн... Зате знайдеться дещо міцне...

Усі кімнати першого поверху були розташовані анфіладою; двері, що з'єднували їх, розчинені навстіж. Поруч містилася їдальня, далі вітальня, а за нею курильна, де вони зараз сиділи. Ще одні двері вели до бібліотеки, куди молодий чоловік пішов по пляшки.

— Алло!.. Так... Я можу на вас розраховувати?.. До побачення...

Граф довго розмовляв по телефону, потім ходив коридором, піднімався на другий поверх. Вони чули, як він зайшов до кімнати небіжчиці й постояв там.

З холоду долинули інші, важчі кроки. У двері постукали й одразу ж відчинили їх. Це був управитель.

— Ви мене кликали?

Та побачивши, що графа тут немає, він здивовано витріщився на трьох чоловіків, а потім позадкував і вийшов, розпитуючи про щось дворецького, який саме повернувся.

— Газованої води? — послужливо запропонував Жан Метейє.

Маючи, напевно, найкращі наміри, адвокат, прокашлявшись, розпочав:

— У нас із вами, комісаре, досить дивні професії... Ви вже давно працюєте в поліції?.. Що ж до мене, то я член колегії адвокатів уже скоро п'ятнадцять років... Нема чого вам говорити, що мені доводилось брати участь у розслідуванні найзаплутаніших справ... Ваше здоров'я! І ваше, пане Метейє... Я радий за вас, радий, бо мені здається...

З коридора почувся голос графа:

— Тим гірше, вам доведеться пошукати! Подзвоніть вашому синові, який саме грає в більярд у "Кафе де Парі" в Мулені... Він привезе все потрібне.

Двері відчинилися. Увійшов граф.

— Маєте що пити? А сигари?

І він глянув на Метейє, наче запитував його.

— Сигарети... Я палю лише...

Молодий чоловік збентежено замовк.

— Зараз я вам принесу.

— Панове, сподіваюся, ви мені пробачите, що вечеря буде не дуже розкішна... Але ми тут далеко від міста, тому...

— Годі! Годі вам! — втрутився адвокат, який вже був трохи напідпитку. — Я певний, що все буде дуже добре… Це портрет одного з ваших родичів?..

На стіні великої вітальні висів портрет чоловіка у вузькому сюртуку, твердий крохмальний комірець підпирав шию.

— Це мій батько.

— Ага! Ви на нього схожі.

Слуга привів доктора Бушардона, і той роздивлявся довкола в підозріливою недовірою, немов передчував якусь неприємність. Але Сен-Ф'якр зустрів його з радістю.

— Заходьте, докторе. Гадаю, ви вже знайомі з Жаном Метейє… Це його адвокат… Чарівна людина, ви самі переконаєтесь… Що ж до комісара…

Вони дотиснули один одному руки, і вже за кілька хвилин лікар пробубонів на вухо Метре:

— Що це ви надумали, яку махінацію?

— Це не я, а він!

Адвокат, наче ненароком, раз у раз підходив до столика, де стояла його склянка, і вже не помічав, що п'є більше, ніж слід.

— О, цей замок просто диво!.. Яка знахідка для кіно!.. Саме це я недавно говорив прокуророві в Буржі; він терпіти не може кіно… Коли знімають фільм на фоні споруди, що…

Він говорив збуджено й швидко, звертаючись то до одного, то до другого.

А граф з надмірною люб'язністю, що якось мимоволі насторожувала, казав Метейє:

— Найгірше тут довгими зимовими вечорами, правда ж?.. Колись, як я пригадую, покійний батько мав звичай запрошувати також доктора і кюре… Вже тоді доктор був атеїст, і всі розмови неодмінно закінчувались обговоренням філософських проблем… Аж ось і він сам…

Увійшов кюре. Підкреслено стриманий, запалі очі. Він стояв на порозі, мовби вагався й не знав, що говорити.

— Пробачте, що я спізнився, але…

Крізь розчинені двері видно було, як двоє слуг накривали на стіл у їдальні.

— Тож запропонуйте панові кюре чогось випити…

Граф звертався до Метейє. Мегре помітив, що сам він не п'є. А адвокат незабаром буде готовий. Проте він усе ще давав комісарові пояснення:

— Трохи дипломатії, тільки й усього. Або, коли хочете, трохи знання людської душі… Вони майже ровесники, обоє з порядних родин… То скажіть мені, нащо їм скоса дивитись один на одного? Хіба їхні інтереси не взаємопов'язані?.. Найцікавіше те, що…

Він зареготав і ковтнув із склянки.

— … що все це відбулося випадково, в якомусь кафе… В цих симпатичних провінційних кафе почуваєш себе як удома, до того ж…

Знадвору долинув шум автомобільного мотора. Трохи згодом граф пішов до їдальні, де був управитель, і звідки долинув уривок фрази:

— Так, обидва!.. Як хочете!.. Це наказ!..

Задзеленчав телефон. Граф повернувся до гостей. Потім з'явився дворецький.

— Хазяїн похоронної контори питає, коли треба приставити труну…

— Коли схоче.

— Слухаю, пане граф!

А той промовив майже весело:

— Прошу до столу… Я звелів принести останні пляшки з нашого льоху… Пройдіть уперед, пане кюре… Нам трохи бракує жіночого товариства, але…

Мегре спробував затримати його на хвилину і взяв за рукав. Граф нетерпляче глянув на нього, висмикнув руку й попрямував до їдальні.

— Я запросив пана Готьє, нашого управителя, так само як і його сина, молодого чоловіка з майбутнім, розділити з нами цю вечерю…

Мегре глянув на зачіску банківського клерка і мимоволі усміхнувся. Вологе волосся вилискувало. Перш як іти до замка, молодик причепурився — умився, поправив проділ, змінив краватку.

— До столу, панове!

Комісар відчув, що горло Сен-Ф'якра стислося від стримуваного ридання. Цього ніхто не помітив, бо лікар саме схопив припорошену пилом пляшку й пробурмотів:

— Так ви ще маєте "Оспіс де Бон" 1896 року?.. А я гадав, що останні пляшки забрав ресторан Ларю і що…

Що він сказав далі, ніхто не почув: гості переставляли стільці, вмощуючись біля столу. Священик, схиливши голову на складені долоні, заворушив губами, читаючи молитву.

Мегре перехопив звернений на нього уважний і допитливий погляд Сен-Ф'якра.

## Розділ IX

## ЗА ВАЛЬТЕРОМ СКОТТОМ

Велика їдальня була саме тією кімнатою замка, яка найбільше зберегла дух старовини — завдяки різьбленим панелям, що вкривали стіни аж до стелі. Треба додати, ця кімната була хоч і висока, але вузька, і тому здавалося, ніби ви на дні глибокого колодязя. На кожній панелі було по дві довгасті лампочки, що мали імітувати свічки (круг них навіть біліли фальшиві воскові патьоки).

Посередині столу стояв справжній канделябр на сім ріжків, з сімома справжніми свічками.

Граф де Сен-Ф'якр і Мегре сиділи візаві, але могли побачити один одного лише нахилившись убік, бо заважали вогники свічок.

Праворуч од графа сидів священик, ліворуч — доктор Бушардон. З волі випадку Жан Метейє опинився з протилежного кінця столу від свого адвоката. Поруч комісара сиділи з одного боку управитель, з другого — Еміль Готьє.

Дворецький потрапляв інколи в освітлене коло, обслуговуючи гостей, але, відступивши на два кроки, він мовби розчинявся у темряві, і видно було лише його руки в білих рукавичках.

— Чи не здається вам, що все це нагадує сцену з роману Вальтера Скотта!

Граф промовив це байдужим тоном, однак Мегре прислухався дуже уважно, бо відчув тут якийсь натяк, збагнув, що щось має відбутися.

Поки що вони їли закуски. На столі впереміш стояло зо два десятки пляшок червоного й білого вина, бордо і бургундського, і кожен наливав, скільки хотів і чого хотів.

— Одна лише деталь тут не збігається... — вів далі Моріс де Сен-Ф'якр. — У Вальтера Скотта бідолашна стара там, нагорі, мала б зненацька закричати...

Усі перестали на мить жувати, і кожен немовби відчув подув холодного вітру.

— А справді, Готьє, її ж там залишили зовсім саму?

Управитель квапливо проковтнув щось і пробелькотів:

— Вона... Так... В кімнаті пані графині нікого немає...

— Це не так уже й весело!

У цю мить чиясь нога злегка торкнула ногу Мегре, потім знову, але комісар не міг здогадатися, хто це був. Стіл круглий, і кожен міг дотягтися рукою до центра. І далі Мегре сидів трохи збентежений, бо протягом усього вечора хтось усе частіше й частіше легенько штовхав його ногою.

— У неї сьогодні побувало багато людей?

Він говорив про свою матір, наче про живу людину, і комісар побачив, що Жана Метейє це так вразило, що він навіть їсти перестав і втупився просто себе очима, під якими темніли кола.

— Майже всі фермери округи! — поважно відповів управитель.

Коли дворецький помічав, що хтось тягнеться до пляшки, він безшумно підходив, і з пітьми раптом виринала його чорна рука у білій рукавичці. Келих наповнювався вином. Усе це робилося в цілковитій тиші, з такою спритністю, що адвокат, який уже встиг добряче набратися, тричі або навіть більше розігрував цю сцену.

Він з радісним подивом стежив за цією рукою, яка навіть не торкалася його плеча. Нарешті не витримав:

— Це просто чудо! Дворецький, ви справжній ас. Якби я міг купити замок, я охоче найняв би вас…

— То що ж! Замок незабаром продаватиметься, до того ж дешево…

Цього разу Мегре мимоволі насупив брови, дивлячись на Сен-Ф'якра, який говорив усе це якимсь дивним удавано-байдужим тоном. Врешті-решт, чи й справді він маг сталеві нерви? Чи просто це його манера жартувати?

— Курчата "напівжалоба", — оголосив він, коли дворецький і справді приніс курчат з трюфелями.

І без усякого зв'язку, таким самим легковажним тоном.

— Убивця зараз їстиме курча "напівжалоба", так само як усі!

Рука дворецького літала над гостями. Управителів голос промовив з удаваним смутком:

— О, пане граф!..

— Так, так! А що ж тут дивного? Убивця тут, це безперечно. Проте нехай це не псує вам апетит, пане кюре! Мертве тіло теж у цьому будинку, і це не заважає нам їсти... Трохи вина панові кюре, Альбере!..

Чиясь нога знову зачепила носок Мегре. Він упустив серветку, нахилився під стіл, та було вже пізно. Коли він підняв голову, граф говорив, не випускаючи з рук виделки.

— Щойно я згадав Вальтера Скотта, маючи на увазі атмосферу, яка панує в цій кімнаті, але не лише через це, а головне тому, що тут убивця... Зрештою, якщо подумати, це, так би мовити, не що інше, як жалобна всеношна... Похорон відбудеться завтра вранці, і, можливо, до того мине розлучимося... Пан Метейє принаймні має ту заслугу, що заповнив льох добірним віскі.

Тут Мегре спробував пригадати, скільки випив Сен-Ф'якр. В усякому разі менше за адвоката, який заволав:

— Чудово! Просто чудово! Адже не випадково мій клієнт — онук виноробів, а тому...

— То ж я казав… — втрутився граф. — Що саме я казав?.. Ага!.. Так!.. Налийте панові кюре, Альбере… Отже, я казав, що, оскільки вбивця тут, інші виступають у ролі суддів… Саме тому наше зібрання нагадує сцену з роману Вальтера Скотта… Завважте собі, що, по суті, вбивця, про якого йдеться, нічим не ризикує. Адже це правда, комісаре?… Бо ж це не злочин — покласти до молитовника якийсь аркуш паперу… До речі, докторе… Коли був останній приступ у матінки?..

Лікар витер губи й похмуро озирнувся.

— Три місяці тому, коли ви телеграфували з Берліна, що лежите хворий у номері якогось готелю і що…

— Я вимагав грошенят! Он воно як!

— Я сказав тоді, що новий удар буде останнім.

— І саме тому… Подумайте… Хто про це знав? Жан Метейє, звичайно… Я теж, звичайно!.. Татусь Готьє, який є майже член сім'ї, а також і ви, панотче…

Він вихилив повну чарку віскі й скривився:

— Це все до того, що за законом логіки майже всіх нас можна розглядати як евентуальних злочинців… Якщо це вас розважить…

Можна було подумати, що він навмисне підшукував дошкульні слова!

— … якщо це вас розважить, ми розглянемо по черзі кожний окремий випадок… Почнемо з пана кюре… Чи мав він вигоду від смерті моєї матері?.. Зараз ви побачите, що відповідь не така проста, як здається на перший погляд… Облишмо питання про гроші…

Священик важко дихав, не наважуючись підвести голову.

— Панотець ні на що не міг розраховувати… Проте він містик, апостол, майже святий… Він має чудну парафіянку, що своєю поведінкою всіх шокує… То вона перша поспішає до церкви, то робить усе, щоб скандалізувати цілий Сен-Ф'якр… Та ні, не робіть такої міни, Метейє… Адже тут усі чоловіки… Це, коли хочете знати, висока психологія… Панотець вірує так фанатично, що це могло б спонукати його на якусь крайність. Пригадаймо хоча б ті часи, коли спалювали на вогнищі грішників, щоб очистити їхні душі… Моя мати на месі… Вона щойно причастилася… Вона чиста від гріхів… Але ж незабаром вона знову може впасти в гріх і знову спричинити скандал… А якщо вона помре там, на своїй лаві, як свята…

— Але… — почав був священик, на очі йому набігли сльози, він змушений був триматися за стіл, щоб зберегти спокій.

— Дуже вас прошу, панотче… Ми займаємося психологією… Я просто хочу довести, що навіть найскромніших осіб можна запідозрити в найстрашніших злочинах… А от з доктором мені буде важче… Адже він не святий… його рятує і те, що він навіть не вчений… Інакше, якби він був учений, то міг би з допомогою клаптика паперу в молитовнику провадити експерименти над хворою, щоб визначити, наскільки міцне ще у неї серце…

Всі перестали жувати, збентежено поглядаючи один на одного. Лише дворецький мовчки доливав келихи, неквапно й незворушно.

— Ви всі похмурі, панове… Невже й справді інтелігентні люди не повинні зачіпати певні теми?.. Налийте нам, Альбере… Отже, ми облишимо доктора, бо не можемо розглядати його як вченого або дослідника… Його рятує його власна посередність…

Він тихо засміявся й повернувся до татуся Готьє.

— Черга за вами!.. Випадок складніший… Ми розглядаємо все це якомога абстрактніше, ви згодні?.. Тут два варіанти. По-перше, ви зразковий управитель, самовіддана людина, що присвятила все життя своїм господарям, замкові, де побачила світ… Ви не тут побачили світ, та це не має значення. У такому випадку ваше становище не зовсім ясне. Сен-Ф'якри мають лише одного спадкоємця чоловічої статі… І ось усе багатство поступово зникає з-під носа цього самого спадкоємця… Графиня поводиться, як божевільна… Хіба це не найслушніший час рятувати те, що лишилося?.. І все шляхетно, як у Вальтера Скотта, і ваше становище нагадує становище пана кюре… Але, по-друге, дещо суперечить цьому! Ви не є більше зразковим управителем, що народився в цьому замку… Ви негідник, який роками зловживав слабкістю господарів… Доводиться продавати ферми, і саме ви їх скуповуєте через підставних осіб… Заставні на землю теж потрапляють до ваших рук… Не сердьтеся, пане Готьє… Хіба кюре сердився?.. І все-таки я ще не скінчив… Ви вже майже повновладний володар замка…

— Пане граф!

— То ви не вмієте грати? Адже я сказав вам, що це гра! Ми граємо, якщо хочете, уявіть, що ми всі комісари, як ваш сусід… І ось настав час, коли графиня вже в безвихідному становищі, коли вже треба продавати все і коли можуть помітити, що саме вам вигідна вся ця ситуація… Отже, хіба не краще для самої графині вмерти, вмерти пристойно і тим самим врятуватися від злиднів?…

Тут він обернувся до дворецького, до тіні в тіні, демона з білими мов крейда руками:

— Альбере!.. Принесіть батьків револьвер… якщо він ще є…

Він налив собі і двом своїм сусідам, а потім простягнув пляшку Мегре.

— Ви не відмовитесь налити вашим сусідам?.. Ух! Гра триває... Але зачекаймо Альбера... Пане Метейє, ви не п'єте...

Почулося здавлене "спасибі".

— А ви, метре?

Адвокат відповів з повним ротом, язик у нього вже заплітався:

— Спасибі, спасибі! Я маю все, що треба... Скажіть-но, чи знаєте ви, що з вас вийшов би знаменитий прокурор?..

Він сміявся один, так само як один він їв з непристойним апетитом, пив келих за келихом вино — йому було байдуже, бургундське, бордо чи якесь іще.

На дзвіниці церкви вибило десять. Альбер простягнув графові великий револьвер з барабаном. Граф перевірив, чи він заряджений.

— Чудово! Я покладу його тут, якраз посередині столу, а він круглий... Зверніть увагу, панове, що револьвер на однаковій відстані від кожного з нас... Ми вже розглянули три варіанти... Лишається ще три... Дозвольте мені зробити невелику передмову? Гаразд! Щоб зберегти вірність традиції й духові Вальтера Скотта, я заявляю вам, що перш як проб'є північ, убивця моєї матері буде мертвий!..

Мегре пильно зиркнув на нього, побачив надто блискучі очі, наче Сен-Ф'якр був п'яний. І тут знову хтось торкнувся його ноги.

— А тепер далі... Та їжте ж салат... Я переходжу до вашого сусіда ліворуч, комісаре, себто до Еміля Готьє... Серйозний хлопець, трудяга, він, як звикли говорити під час вручення нагород, іде вгору завдяки власним якостям і власній упертій праці... Чи міг він убити? Ось гіпотеза: він працював заради свого тата, у змові з ним... Він щодня їде до

Мулена... Саме він, краще ніж будь-хто, знає фінансове становище нашої родини... Йому було б зовсім неважко домовитися з друкарем або іншим друкарським робітником... Облишмо! Друга гіпотеза... Пробачте, Метейє, якщо я вам скажу, — адже ви могли цього не знати, — що ви маєте суперника... Еміль Готьє, звичайно, не красень... Але це не завадило йому займати раніше за вас місце, яке ви займали так гідно... До того ж лише кілька років тому... Може, він дов'язував з цим певні сподівання?.. А чи не траплялось йому після того знову розчулити таке сентиментальне серце моєї матері?.. Як би то не було, він лишався її офіційним протеже і йому було дозволено плекати будь-які честолюбні надії... З'явилися ви... Ви перемогли... Вбити графиню і водночас спрямувати на вас усі підозри...

Мегре відчув, що пальцям ніг тісно в черевиках. Усе це огидно, це блюзнірство! Сен-Ф'якр говорив з екзальтацією п'яного. А присутні питали себе, чи витримають до кінця цю сцену, чи не краще підвестися й піти геть.

— Зважте, — вів далі граф, — що навіть сама графиня, яка лежить над нами, була б неспроможна, якби змогла заговорити, дати нам ключ до таємниці... Бо тільки вбивця знає, хто вчинив злочин. Та їжте ж, Емілю... Не треба бути таким вразливим, як батько, — він, здається, вже мало не непритомніє... Альбере, там мусить бути ще кілька пляшок вина... Тепер черга ваша, молодий чоловіче!

Він з усмішкою обернувся до Метейє, який аж підскочив з несподіванки.

— Пане, мій адвокат...

— Та сідайте ж, хай йому чорт! І не намагайтеся переконати нас, що ви не розумієте жартів...

Мегре дивився на графа, коли той це говорив, і помітив, що на чолі в нього великими краплинами проступає піт.

— Ніхто з нас не намагається показати себе кращим, ніж він є, правда ж? Гаразд! Бачу, ви вже почали дещо розуміти. Беріть фрукти, прошу вас...

Було нестерпно жарко, і Мегре чомусь почав міркувати, хто і коли вимкнув електрику, лишивши тільки свічки на столі.

— Ваша справа така проста, що навіть не цікаво... Виграли не дуже веселу роль, ніхто не погодився б грати її надто довго... Крім того, ви вже тримали в руках духівницю, в якій ваші інтереси не було обійдено. А тим часом її могли змінити у будь-який момент... Нагла смерть, і кінець! І він вільний! Ви зібрали б тоді врожай вашої... гм, вашої самопожертви... І тоді, їй-богу, то був би слушний час одружитися з якоюсь дівчиною, яку ви, напевно, вже собі десь намітили...

— Прошу пробачення! — втрутився адвокат, і Мегре усміхнувся — так кумедно це прозвучало.

— Замовкніть! Пийте!

Сен-Ф'якр не допускав заперечень! Він був п'яний, це вже було цілком очевидно, і говорив з красномовністю, притаманною п'яним, мішаючи брутальність із дотепністю.

— Лишаюся тільки я сам!

Він покликав Альбера.

— Знаєте, старий, може, підете нагору, туди... Адже моя бідна матінка така самотня там... Стривайте! Поставте спочатку пляшки на стіл... Віскі теж...

Він глянув на свій годинник.

— Одинадцять десять… Я так розбазікався, що навіть не почув курантів вашої церкви, панотче.

А коли дворецький, розставляючи на столі пляшки, трохи пересунув револьвер, граф, зауважив:

— Обережно, Альбере!.. Він мусить бути на однаковій відстані від кожного…

Він зачекав, поки зачиняться двері.

— Так от! Лишаюсь я, тільки я сам! Я не скажу вам нічого нового, повідомивши, що ніколи не зробив жодної доброї справи! Може, хіба коли ще жив мій батько… Але, оскільки він помер, коли мені було лише сімнадцять років… Я вибитий з колії! Усі це знають! Бульварні газетки натякають на це досить прозоро… Незабезпечені чеки… Я завдаю мамі удару за ударом… Вигадую берлінську хворобу, щоб витягти з неї ще кілька тисяч франків… Зверніть увагу, що це, власне, прийом такий самий, як і з молитовником, хоч і в мініатюрі… Отже, що відбувається? Гроші, які по праву належать мені, летять на вітер з легкої руки таких мерзотників, як Метейє… Вибачайте, старий… Адже ми весь час займаємося трансцендентною психологією… А невдовзі не залишається нічого… Я телефоную матері, коли незабезпечений чек має штовхнути мене до в'язниці… Вона відмовляється платити… Нарешті, якби це тривало ще кілька тижнів, від моєї спадщини не лишилося б і шеляга… Дві гіпотези, як і для Еміля Готьє. Перша…

Ніколи ще Мегре не почував себе так незручно. І, безперечно, це було вперше, що він чітко усвідомлював свою безсилість піднятися над подіями й збагнути їх. Вони були сильніші за нього. Часом йому здавалося, що він уже все розуміє, та досить було Сен-Ф'якрові кинути

якихось кілька слів, щоб він переглянув усю ситуацію й побачив її іншими очима!

А тут іще оце відчуття чиєїсь настирливої ноги.

— Чи не краще змінити тему розмови? — промимрив адвокат, п'яний як чіп.

— Панове... — почав був священик.

— Пробачте! Ви повинні віддати мені ваш час принаймні до півночі! Як я вже сказав, перша гіпотеза... Хай йому біс! Ви зовсім збили мене, і я втратив нитку міркувань...

І, немов для того, щоб віднайти її, він налив собі повну чарку віскі.

— Мені відомо, що моя мати дуже вразлива. Я підкладаю папірець їй у молитовник, просто так, щоб налякати, до того ж заразом і розчалити, розраховуючи повернутись наступного дня й попросити в неї грошей, сподіваючись, що вона буде поступливіша... Але є ще й інша гіпотеза! А чому б я не міг хотіти вбити, так, і я теж? Адже ще не всі гроші Сен-Ф'якрів з'їдено! Дещо ще залишилось! А в моєму становищі трохи грошей, хай навіть їх зовсім мало, можуть означати порятунок! Я здогадуюся, що Метейє тримає в руках духівницю на свою користь. Але вбивця не може бути спадкоємцем... І хіба не його першого запідозрили б у злочині? його, що так часто буває у друкарні в Мулені! Його, який, живучи в замку, може коли завгодно підкласти папірець у молитовник! То ж чи не приїхав я до Мулена у суботу по обіді? І хіба не очікував я там, у товаристві коханки, наслідків своєї махінації?..

Він підвівся й підняв чарку.

— За ваше здоров'я, панове... Ви всі такі похмурі... Я дуже шкодую... Усе життя моєї матері протягом останніх років було похмуре... Хіба не

правда, панотче?.. Було б справедливо, щоб хоч в останню її ніч тут стало трохи веселіше...

Він зазирнув комісарові просто в очі.

— За ваше здоров'я, пане Мегре!

З кого він кепкував? З нього? З усіх присутніх?

Мегре почував себе наче під гіпнотичним впливом, проти якого марно й намагатися щось вдіяти. Деякі особи у певний момент свого життя вступають у стадію повного розквіту духовних сил, і в цей недовгий час вони, так би мовити, підносяться над усім людством і над самим собою.

Так буває з гравцями; хтось із них у Монте-Карло виграє одразу ж, яку б не зробив ставку. Так буває, коли якийсь депутат опозиції, доти нікому не відомий, своєю промовою вибиває ґрунт з-під уряду, скидає його і сам перший дивується, оскільки він хотів лише побачити кілька рядків у "Журналь офісьєль".

Моріс де Сен-Ф'якр зараз переживав таку стадію. У ньому прокинулась сила, про яку він сам і гадки не мав, і всім присутнім не лишалось нічого іншого, як покірно схилити голови.

— Проте чи не алкоголь підніс його на цю хвилю?

— Повернімось до того, з чого ми почали цю розмову, панове, адже ще не північ... Я сказав, що вбивця моєї матері серед нас... І довів, що ним міг бути я або будь-хто інший з присутніх, за винятком, мабуть, лише комісара і доктора! Та і в цьому я не переконаний... І я сповістив про його близьку смерть... Чи дозволите ви мені продовжити гру в гіпотези? Убивця знає, що закон безсилий проти нього. Але він знає також, що нас кілька чоловік, тобто що залишиться кілька чоловік, не

менше шести, які знають про його злочин... І тут знову ми опиняємося перед кількома можливими розв'язаннями... Перше — найромантичніше, найближче до Вальтера Скотта... Проте слід відкрити нові дужки... Що є особливістю цього злочину?.. Те, що було принаймні п'ять осіб, які оберталися навколо графині... П'ятеро осіб, які були зацікавлені в її смерті і які, можливо, — кожен із свого боку, — обмірковували, як це зробити... Лише один наважився... Лише один убив!.. Гаразд! Мені легко зрозуміти, що цей чоловік міг би скористатися з цього вечора, щоб помститися іншим... Адже йому кінець!.. То чому ж не висадити в повітря всіх нас?..

І Моріс де Сен-Ф'якр з чарівною усмішкою подивився на кожного по черзі.

— Чи це досить романтично? Старий обідній зал старого замка, свічки, стіл, заставлений пляшками... Потім опівночі смерть... Не забудьте, що це водночас відверне скандал... А завтра люди кинуться сюди і нічого не зрозуміють... Говоритимуть про фатальність або про анархістський замах..

Адвокат засовався на стільці й занепокоєно озирнувся на темряву, що панувала менше як за метр від столу.

— Дозвольте нагадати вам, що я лікар, — пробурмотів Бушардон, — і порадити кожному випити чашку дуже міцної кави...

— А я, — повільно промовив священик, — вам скажу, що в цьому домі є покійник...

Сен-Ф'якр якусь мить вагався. Чиясь нога знову злегка зачепила ногу Мегре, який одразу ж нахилився, але й цього разу запізно.

— Я просив вас зачекати до півночі… Ми розглянули лише першу гіпотезу… А є й друга… Убивця, зацькований, охоплений жахом, пускає собі кулю в лоба… Але я не вірю, що він так зробить…

— Дуже прошу всіх перейти до курильної! — заверещав адвокат, підводячись і чіпляючись за спинку свого стільця, щоб не впасти.

— І, нарешті, є ще третя гіпотеза… Хтось, кому дорога честь цієї родини, приходить на допомогу вбивці… Стривайте… Питання дуже складне… Хіба не треба уникнути скандалу?.. Хіба не треба допомогти вбивці закінчити рахунки з життям!.. Револьвер тут, панове, на однаковій відстані від кожного… За десять хвилин буде північ… Повторюю всім, що рівно опівночі вбивця буде мертвий…

Цього разу слова ці прозвучали так, що всім перехопило подих.

Жертва там, нагорі, з нею слуга… А вбивця тут, оточений сімома чоловіками…

Сен-Ф'якр одним духом вихилив свою чарку. Чиясь нога весь час злегка торкалася ноги Мегре.

— Лишається шість хвилин… Чи не правда, за Вальтером Скоттом? Тремтіть, пане вбивця…

Він був п'яний і пив іще й іще!

— Не менше як п'ять осіб прагнуть обібрати стару жінку, що лишилася сама на світі, без чоловіка, без співчуття… Один таки наважився… Вирішить або бомба, або револьвер, панове… Бомба, що висадить у повітря всіх, або револьвер, що покарає лише злочинця… Лишається ще чотири хвилини…

Він додав сухо:

— Не забувайте, що ніхто не знає!..

Він схопив пляшку віскі, налив усім по черзі, починаючи з Мегре і кінчаючи келихом Еміля Готьє.

Не налив він тільки собі. Може, він уже досить випив? Одна свічка згасла. Незабаром погаснуть й інші.

— Я сказав — опівночі… Ще три хвилини… Це скидалося на аукціон..

— Лишається три хвилини… дві… Вбивця має вмерти… Можете розпочати молитву, панотче… А ви, докторе, чи взяли ви з собою інструменти?.. Дві хвилини… півтори…

І весь час біля ноги Мегре була чиясь настирлива нога. Він не наважувався нахилятися, щоб не пропустити очікуваного видовища.

— Як на мене, я піду звідси! — заволав адвокат, підводячись.

Всі дивилися на нього. Він стояв, учепившись руками за спинку стільця і не насмілюючись зробити три кроки, що відділяли його від дверей. Він хитнувся.

І в ту ж мить пролунав постріл. Всі сиділи непорушно, мов закляклі.

Згасла друга свічка, і одразу ж Моріс де Сен-Ф'якр упав, вдарившись плечима об спинку готичного стільця, похилився на лівий бік, спробував підвестися, але знову впав — головою на руки кюре — й завмер.

## Розділ X

## ЖАЛОБНА ВСЕНОШНА

Усі наступні події були вкрай заплутані. І там, і тут щось відбувалося, а коли вже можна було перевести дух, кожен з присутніх міг розповісти лише про маленьку частку подій, про те, що спостерігав особисто.

— Я бачив його так, як зараз вас. Він залишив свою машину біля в'їзду до села…

— Ви не маєте інших доказів?

— Маю! Сьогодні після обіду церковний служка прийшов до мого банку зі своєю матір'ю… Саме вона примусила його говорити… Невдовзі після злочину граф хотів забрати в хлопчика молитовник і пообіцяв йому певну суму грошей…

Мегре остаточно втратив терпіння, йому здавалося, що його залишено поза грою!

Це була комедія, справжня комедія! Чому доктор посміхається собі в борідку? І чому священик потихеньку забирає руки з-під голови Сен-Ф'якра?

Комедія, фарс і драма водночас.

І справді, несподівано граф де Сен-Ф'якр звівся на ноги, наче прокинувся від сну. Погляд його був суворий, а губи кривилися в іронічній, але зловісній посмішці.

— Йди-но сюди й повтори мені це!.. — гримнув він.

І тут пролунав страшний зойк. Еміль Готьє кричав, мов несамовитий, вчепившись в руку Мегре, наче шукав у нього порятунку. Але комісар відступив, лишаючи двом чоловікам вільне поле бою.

Принаймні один з присутніх нічого не розумів — Жан Метейє. Він був переляканий майже так само, як і банківський клерк. До всього упав один із свічників, запахло горілим.

Адвокат загасив пожежу, виливши на скатерть вино з пляшки.

— Йди-но сюди!

Це наказ! Не виконати його було просто неможливо — це відчувалося з тону, яким були сказані ці слова.

Мегре схопив револьвер. Досить йому було глянути, аби переконатися, що револьвер заряджений холостими патронами.

Отже... Моріс де Сен-Ф'якр упав головою на руки священикові... Шепнув тому кілька слів, і ось усі вважають, що він мертвий...

Зараз це була вже зовсім інша людина. Він здавався вищим на зріст, поважнішим. Він не зводив очей з молодого Готьє, і раптом управитель підбіг до вікна, розчинив його й крикнув синові:

— Стрибай сюди...

Ідея непогана. Усі були такі вражені, панувало таке замішання, що в цю мить Готьє мав шанси втекти.

Чи навмисне зробив це маленький адвокат? Звичайно, ні! Або ж алкоголь додав йому відваги. В усякому разі, коли втікач кинувся, він раптово висунув уперед ногу, і Готьє простягнувся на підлозі.

Він підвівся не сам. Дужа рука схопила його за комір, підняла, поставила на ноги, і він знову заверещав, побачивши, що це рука Сен-Ф'якра.

— Не ворушися!.. Хай хтось зачинить вікно...

І він ударив свого бранця кулаком в обличчя. Той одразу ж заюшився кров'ю.

— Тепер говори! Давай!

Ніхто не втрутився... Ніхто навіть і не подумав про це, настільки всім було очевидно, що підвищувати голос серед них має право тільки один.

Татусь Готьє прошепотів Мегре на вухо:

— Хіба ви дозволите йому?..

Аякже! Моріс де Сен-Ф'якр зараз був господарем становища!

— Ти бачив мене в ту ніч, про яку йдеться, це правда!

Потім він звернувся до інших:

— Знаєте де?.. У під'їзді.. Я мав увійти, а він виходив... Я хотів узяти дещо з фамільних коштовностей для продажу... Ми зіткнулись ніс у ніс у цій темряві... Був мороз... ця падлюка сказала мені, що виходить від... Здогадуєтесь? Виходить з кімнати моєї матері, саме так!..

Вже тихцем, недбалим тоном додав:

— Я відмовився од свого плану й повернувся до Мулена.

Жан Метейє витріщив очі. Адвокат потирав підборіддя, скоса позираючи на келих.

— Звичайно, Готьє міг збрехати... Але ж вони були удвох у домі, і він також міг сказати й правду... Як я щойно пояснив, він був перший, хто скористався з жахливого стану старої жінки... Метейє з'явився значно пізніше... Відчуваючи, що його становищу щось загрожує, Метейє, можливо, і сам спробував би помститися... Хотів би я знати... Вони не довіряли один одному... І обоє були проти мене... Адже так, Готьє?.. Добродій, що підписує липові чеки й тиняється вночі біля замка, не насмілиться звинуватити когось, боячись, щоб не арештували його самого.

І вже іншим тоном:

— Сподіваюся, ви пробачите мені, панотче, і ви також, докторе, що я розгрібаю перед вами цю купу сміття... Але ж було вже сказано, що справжньому правосуддю тут немає чого робити... Адже так, пане Мегре?.. Ви зрозуміли це, коли щойно я штовхав вас ногою під столом?..

Він міряв кроками кімнату, то з'являючись у колі світла, то зникаючи в пітьмі. Він справляв враження чоловіка, який зберігає зовнішній спокій лише ціною нелюдського зусилля. Інколи він підходив до Готьє так близько, що міг його зачепити.

— Яка спокуса схопити револьвер і вистрілити! Так! Адже я сам сказав: злочинець має вмерти сьогодні — опівночі! А тоді ти став би захисником честі Сен-Ф'якрів.

Він ударив знову, просто в обличчя. Очі Еміля Готьє були як у звіра, що конає. Він похитнувся від удару і, заюшившись, мало не заплакав од болю, страху і відчаю.

Адвокат хотів втрутитися, але Сен-Ф'якр відштовхнув його.

— Прошу вас, облиште, ви!

Одним цим словом "ви" він підкреслив ту відстань, що була між ними. Так, Моріс де Сен-Ф'якр залишався господарем становища.

— Пробачте, панове, але мені ще треба виконати одну невелику формальність.

Він навстіж розчинив двері й обернувся до Готьє.

— Сюди!..

У того ноги наче приросли до підлоги. У коридорі було темно. Він не хотів опинитися там сам на сам із своїм ворогом.

Та це тривало недовго. Сен-Ф'якр наблизився до нього, вдарив іще раз, так, що Готьє вилетів у хол.

— Нагору!

І він показав на сходи, що вели на другий поверх.

— Комісаре! Попереджаю вас, що... — захлинався управитель.

Священик одвернувся. Він страждав, але не мав сили втручатися. Усі були знесилені до краю, і Метейє налив собі в келих, що трапилося під руку, так йому пересохло в горлі.

— Куди вони йдуть? — спитав адвокат.

Вони йшли вздовж коридора — там була кам'яна підлога, і кожен крок озивався луною. Поруч комісара важко дихав старий Готьє.

— Ви знали все! — повільно, дуже тихо промовив Мегре, звертаючись до управителя. — Ви були у змові, ви й ваш синочок! Ви

вже загарбали ферми, заставні на землю... Але Жан Метене був для вас небезпечний... Усунути графиню... І в той же час здихатися цього альфонса, на якого лягла б підозра...

Зойк болю. Доктор вийшов у коридор подивитися, що там відбувається.

— Нічого! — сказав він. — Цей мерзотник не хоче йти на гору, і йому допомагають піднятися...

— Це жахливо!.. Це злочин!.. Що він робить?.. — заволав старий Готьє, кидаючись уперед.

Мегре рушив за ним, а потім вийшов і доктор. Вони підійшли, до сходів саме тоді, коли двоє там, нагорі, вже були біля дверей покою небіжчиці.

Вони почули голос Сен-Ф'якра:

— Заходь!

— Я не можу... Я...

— Заходь!

Приглушений удар. І знову.

Татусь Готьє біг сходами, а за ним Мегре й Бушардон. Та всі вони спізнилися — двері грюкнули у них під носом.

Управитель затамував подих, та за товстими дубовими дверима нічого не було чути.

Видно було лише тоненьку смужку світла під дверима"

— На коліна!

Пауза. Потім хрипіння.

— Мерщій!.. На коліна!.. А тепер проси пробачення!..

Знову тиша, довга тиша. Зойк болю. На цей раз убивця дістав удар не кулаком: то був удар каблуком просто в обличчя.

— Про… пробачте…

— Оце й усе?.. Усе, що ти надумав сказати?.. Пригадай-но, адже саме вона виховувала тебе…

— Прошу пробачення!

— Пригадай, що лише три дні тому вона ще жила.

— Прошу пробачення.

— Пригадай-но, паскудний малий мерзотнику, що ти колись пробрався до неї в ліжко…

— Прошу пробачення!..

— Цього замало!.. Давай!.. Скажи їй, що ти смердюча блощиця… Повторюй…

— Я смердюча…

— На коліна, кому сказано! Чи тобі треба килим?

— Ой-ой!.. Я...

— Проси пробачення...

І раптом за цими репліками, що чергувалися з довгими паузами, — ціла серія сильних ударів.

Мегре прочинив двері. Моріс де Сен-Ф'якр тримав Готьє за горло й бив його потилицею об підлогу.

Побачивши комісара, він випустив Готьє, витер носовою хусточкою чоло й випростався.

— Справу зроблено!.. — сказав він, зводячи дух.

Він побачив управителя й нахмурив брови.

— Ти не відчуваєш потреби просити пробачення, ти теж?

Старий так злякався, що впав на коліна.

У тьмяному світлі двох свічок небіжчиці майже не було видно; можна було розрізнити лише ніс, який здавався неприродно великим, та руки з чотками.

— Геть!

Граф виштовхнув Еміля Готьє з кімнати й зачинив за собою двері. Усі пішли до сходів.

Еміль Готьє сходив кров'ю. Він загубив десь хусточку. Лікар дав йому свою.

Вигляд він мав жахливий: на розбитому обличчі закипіла кров; ніс — суцільна рана, верхня губа розсічена...

Але найбридкіше, найогидніше було не це, а його очі — вони бігали, ховалися....

Моріс де Сен-Ф'якр, випроставшись із виглядом господаря, який знає, що має робити в своєму домі, широкою ходою пройшов уздовж довгого коридора першого поверху, відчинив двері — знадвору ринула хвиля морозного повітря — і гримнув на батька й сина:

— Забирайтеся!..

Але коли Еміль підійшов до виходу, він знову схопив його інстинктивним рухом.

Мегре досить виразно почув схлип, що його ледве стримав граф. Він бив знову, майже несвідомо, і ричав:

— Сволота!.. Сволота!..

Зрештою, комісарові досить було торкнутися його плеча, Сен-Ф'якр опанував себе і буквально викинув тіло за поріг, а потім зачинив двері.

Вони ще встигли почути слова старого:

— Емілю... Де ти?..

* * *

Священик молився, спершись на буфет. У кутку заклякли Метейє і його адвокат, з острахом дивлячись на двері. Увійшов Моріс де Сен-Ф'якр, високо піднявши голову.

— Панове… — почав він.

Та ні, він більше не міг сказати й слова! Він був надто збуджений і важко дихав. Сили вже залишили його.

Він потиснув руку лікареві, потім Мегре, даючи зрозуміти, що тепер їм лишається тільки піти. Потім повернувся до Метейє і його супутника, мовби чогось чекаючи.

Ті двоє, здавалося, не розуміли, чого він хоче. Або ж їх паралізував страх.

Щоб показати їм на поріг, досить було одного-жесту. Граф клацнув пальцями.

І все!

Але ні! Адвокат заходився шукати свого капелюха, і Сен-Ф'якр гаркнув:

— Швидше!..

За дверима Мегре почув шепіт і зрозумів, що то слуги намагаються збагнути, що ж відбувається зараз у замку.

Комісар накинув на плечі своє важке пальто. Він відчував потребу ще раз потиснути руку Сен-Ф'якрові.

Двері були відчинені. Надворі ясно, холодна ніч, на небі ані хмаринки. В місячному сяйві, мов вирізьблені, виструнчилися тополі. Десь далеко-далеко стукотіли чиїсь кроки, а у вікнах будинку управителя горіло світло,

— Ні, ви залишіться, панотче…

І голос Моріса де Сен-Ф'якра востаннє пролунав з коридора:

— Якщо ви не дуже втомилися, ми посидимо до ранку біля матері…

## Розділ XI

## ДВОГОЛОСИЙ СЮРЧОК

— Не гнівайтеся на мене, пане Мегре, якщо я чимось не догодила… Адже з цим похороном…

Марі Татен заклопотано пересувала ящики з пивом лимонадом.

— Особливо ті, що живуть далеко, зайдуть підкріпися…

Поля були зовсім білі від паморозі, а трава хрустіла під ногами. З інтервалами у чверть години дзвони церковки били відхідну.

Катафалк прибув ще вдосвіта, факельники сиділи в корчмі, оточивши півколом пічку.

— Дивно, що управителя немає дома! — сказала їм Марі Татен. — Тож він, напевно, в замку, біля пана Моріса…

На вулицю вийшли кілька селян у недільному вбранні.

Мегре закінчував снідати, коли побачив у вікно церковного служку — його вела за руку мати. Але вона не пішла з ним до корчми, а зупинилася на розі, де її, як вона гадала, не було видно, і підштовхнула свого сина вперед, мовби допомагала йому скоріше дістатися до закладу Марі Татен.

Ернест увійшов з упевненим виглядом. Мабуть, з таким виглядом кращий учень декламує на церемонії роздачі нагород байку, яку повторював протягом трьох місяців.

— Пан комісар тут?

Ще не закінчивши свого запитання, зверненого до Марі Татен, він побачив Мегре і попрямував до нього, заклавши обидві руки в кишені; в одній руці він щось крутив.

— Я прийшов, щоб...

— Покажи-но мені твій сюрчок.

Ернест збентежено відступив на крок, одвів очі вбік, подумав і пробелькотів:

— Який сюрчок?

— Той, що в тебе у кишені... Ти вже давно хотів мати бойскаутський сюрчок!..

Хлопчик машинально дістав сюрчок з кишені й поклав на стіл.

— А тепер розкажи мені твою казочку.

Ернест кинув на комісара недовірливий погляд і злегка знизав плечима. Адже він був уже хитрий. У його погляді можна було прочитати: "Тим гірше! У мене є сюрчок! А я розкажу все, що мені звеліли розказати..." І він звично пробубонів:

— Це щодо молитовника… Я вам не все сказав, коли ви питали, бо боявся… Але мама хоче, щоб я сказав усю правду… До мене приходили по молитовник, перед великою месою…

Він почервонів і схопив сюрчок, наче боявся, що його заберуть, аби покарати за брехню.

— І хто прийшов до тебе, щоб його забрати?

— Пан Метейє… Секретар із замка…

— Сідай-но тут, біля мене… Хочеш випити гренадину?

— Так… З колючою водичкою…

— Принеси нам склянку гренадину з газованою водою, Марі… А ти як, радий, що маєш сюрчок?.. Покажи-но, як він свистить.

Факельники повернулися в їхній бік, почувши свисток.

— Тобі його купила мати? Вчора після обіду, авжеж?

— Звідки ви знаєте?

— Скільки дали їй учора в банку, твоїй матері?

Рудий хлопчисько зазирнув йому просто в очі.

Він уже був не червоний, а зовсім блідий. Він повів очима на двері, наче міряючи відстань, що відділяла його від них.

— Пий гренадин… Отже, вас прийняв Еміль Готьє… Він звелів тобі повторити урок…

— Так!

— То він справді звелів тобі наклепати на Жана Метейє?

— Так.

Помовчавши трохи, він запитав:

— Що ви мені за це зробите?

Мегре забув відповісти. Він думав. Думав, що його роль у цій справі обмежилася тим, щоб знайти останнє кільце ланцюга, крихітне кільце, якого бракувало, аби замкнути коло.

Отож, саме Жана Метейє хотів звинуватити Готьє… Але вчорашній вечір розбив усі його плани. Він зрозумів, що найбільшу небезпеку для нього становить не секретар, а граф де Сен-Ф'якр.

Якби все вдалося, йому треба було б на світанку відвідати рудого хлопчика, щоб той вивчив новий урок

— Ти скажеш, що молитовник у тебе хотів узяти пан граф.

А хлопчик знову повторював:

— Що ви мені зробите?

Мегре не встиг відповісти. Адвокат спустився сходами, увійшов до їдальні, попрямував до Мегре й простягнув йому руку. Видно було, що він вагається.

— Добре спали, пане комісаре?.. Пробачте… Я хочу спитати вашої поради від імені мого клієнта… О господи, як болить голова.

Він сів, або, точніше, плюхнувся на лаву.

— Отже, рівно о десятій буде похорон…

Він глянув на факельників, потім на людей, що йшли повз корчму, збираючись на похорон.

— Між нами кажучи, чи вважаєте ви, що обов'язок Метейє полягає в тому… Зрозумійте мене правильно… Ми усвідомлюємо становище, і саме завдяки…

— Мені можна піти, пане?

Мегре не слухав. Він говорив адвокатові:

— Ви ще не зрозуміли?

— Інакше кажучи, якщо взяти ситуацію в цілому…

— Добра порада: не беріть нічого!

— Значить, ви вважаєте, що краще поїхати без…

Ернест, стискаючи в руці сюрчок, відчинив двері й шмигонув геть.

— З точки зору закону ми у вигідному стане..

— Вигідному, точно!

— Авжеж… Саме це я й казав своєму…

— Він добре спав?

— Навіть не роздягався… Цей хлопець дуже нервовий, дуже вразливий… Тепер молоді люди з порядних родин…

Але факельники вже підводилися і, розраховуючись, прислухалися до їхньої розмови. Мегре теж підвівся, зняв з вішалки пальто з плюшевим коміром, почистив свого капелюха рукавом.

— Ви обидва матимете змогу зникнути по-англійському під час…

— Під час похорону?.. В такому разі мені треба викликати таксі по телефону.

— Саме так…

* * *

Священик був у стихарі, Ернест і ще двоє служок — у чорних сутанках. Хрест ніс кюре з сусіднього села. Усі йшли швидко, бо було холодно.

Селяни купками юрмилися біля під'їзду замка. Всередині будинку нічого не було видно. Нарешті двері відчинилися й з'явилася труна, яку несли четверо чоловіків. За ними виднілася чиясь висока постать. Це був Моріс де Сен-Ф'якр. Він ішов випроставшись, запалі очі почервоніли.

Він був не в чорному. Один він був не в жалобі.

Проте, коли він, зупинившись у дверях, окинув поглядом натовп, усі відчули себе трохи ніяково.

Він вийшов із замка сам, нікого не було поруч. І сам-одии він ішов за труною…

Зі свого місця Мегре бачив будинок управителя, що був колись його домівкою, а тепер стояв із наглухо зачиненими дверима й вікнами.

В замку жалюзі теж були спущені. Лише з вікон кухні визирали обличчя слуг.

Дзвони били не вгаваючи.

Мегре глянув на графа — той дивився на нього.

Чи не помилився комісар? Йому здалося, що на губах Моріса де Сен-Ф'якра майнула усмішка. Але то була не скептична усмішка гульвіси-парижанина, прогорілого синка порядних батьків.

Усмішка ясна, довірлива...

Під час меси всі почули слабкий сигнал таксі? То малий паскудник тікав у супроводі очманілого з похмілля адвоката.

Примітки

1

Вічний спокій дай їм, господи... (лат.)

2

День гніву, цей день... (лат.)

3

Отче наш...(лат.)

4

І не вводь нас у спокусу… (лат.)

5

Горілка, що виготовляється з вичавок винограду (Прим. перекл.)

6

В оригіналі гра слів: "витік газу" можна розуміти як крадіжку.

7

З вами Господь! (лат.)